

SZABÓ PÉTER

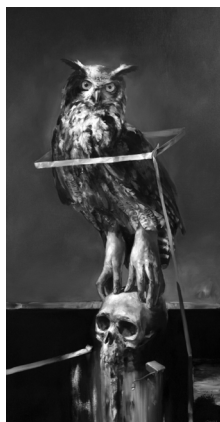
MAGYAROK A DON-KANYARBAN

A magyar királyi 2. honvéd hadsereg története
(1942–1943) I.

**Wilhelm Keitel tábornagy román,
magyar és olasz tárgyalásai a Szovjet-
unió elleni hadműveletek megindítása
érdekében**

■ Az 1941–42. évi téli szovjet ellentámadás során a német seregtestek pótolhatatlan személyi és anyagi veszteségeket szenvedtek. Mindezek arra kényszerítették a német hadvezetést, hogy az 1942. tavaszi Szovjetunió elleni hadműveletnél nagyobb arányban vegye igénybe szövetséges haderőit. A német követelések először Hitlernek Mussolinihez, Antonescuhoz és Horthyhoz 1941. december 29. és 1942. január 1. között írt személyes leveleiben jutottak kifejezésre.

Hitler továbbra is számolt a román hadosztályok nagyarányú részvételével. Keitel tábornagy,¹ a Wehrmacht főparancsnokságának főnöke 1942. január végi bukaresti tárgyalásai során megállapodott Antonescu marsallal, hogy a keleti hadszíntéren harcoló és megszálló feladatokat ellátó román csapatok létszámát ismét 26 hadosztályra emeljék fel. A románok azonban két elvi feltétel teljesítésétől tették függővé e további részvételt: 1. Magyarország is vállaljon nagyobb szerepet a keleti hadjáratban; 2. Németország garantálja Románia területi állandóságát a háború időszaka alatt, szemben a magyar és bolgár köve-

**„A félelem
elhatalmasodott,
az ezred segélyhelyen
egy-másra jelentkeztek
a katonák, hogy lég-
nyomást kaptak – köz-
ben egyetlen tüzéségi
vagy aknagránát sem
robbant. Csend volt,
vészterhes csend.”**

A tanulmány 2. része a februári lapszámban jelenik meg.

telésekkel. Hitler Antonescuval történt találkozásakor mindkettőre ígéretet tett. Románia ezáltal haderejének kétharmadát bocsátotta rendelkezésre, mely kontingens a 3. és a 4. hadserege keretében hét hadtestbe összefogva 15 gyalog-, négy hegyi, hat lovas- és egy páncélosadosztályt jelentett. tíz hadosztálya maradt az országban, többségük a magyar-román határterületen állomásozott. E katonai részvétel ellenében Antonescu remélte, hogy a háború után Hitler beleegyezésével vissza lehet szerezni a Magyarországnak visszaadott Észak-Erdélyt és Székelyföldet. Az olasz részvétel jóval szerényebb méreteket öltött. A következő évben hat gyalog- és három hegyihadosztály, valamint egy gépkocsizó dandár képezte a keleti hadszíntéri olasz erőket. Mussolini egyrészt presztízszokokból, másrészt a német csapatok észak-afrikai és földközi-tengeri jelenlétének mintegy kompenzálásaként döntött erről. Felajánlása 1942 augusztusára realizálódott. A finn katonai vezetést az 1941-es késő őszi északi hadműveletek, különösen a Leningrád elleni támadás kudarca arra készítette, hogy a német követelések ellenére katonailag csak annyit kockáztasson, amennyi a visszafoglalt területek megtartására szükséges. Nem növelték az 1941 második felében harcba vetett 16 hadosztályuk számát. A nagy veszteségeket szenvedett szlovák erők 1942 elejére hadosztálynyira csökkent.

A magyar honvédség a 90 ezer fős ún. Kárpát-csoporttal (gyorshadtest, 1. hegyi- és 8. határvadászdandár) 1941. június 27-étől július 9-éig, majd ezt követően csak a gyorshadtesttel vett részt novemberig a szovjet hadműveletben. Novembertől öt megszálló dandár maradt az elfoglalt területen, melynek létszáma 40 ezer főt tett ki. Magyarországot illetően Ribbentrop külügyminiszterre, Keitel tábornagra és a német vezérkarra hárult az a feladat, hogy a honvédség eddigénél nagyobb katonai részvételét tárgyalások útján erőszakolják ki. Először Ribbentrop érkezett Magyarországra, aki 1942. január 6. és 9. között tartózkodott hazánkban. Tartózkodásának középpontjában a kormányzói kihallgatás és Bárdossy László miniszterelnökkel való tanácskozása állt. Súlyos katonai és gazdasági követelésekkel fordult vendéglátóihoz. Hitler kérését tolmácsolva Magyarország egész hadseregének részvételét igényelte ehhez. Ribbentrop magyar tárgyalópartnerei előtt nem titkolta el azt sem, hogy a román katonai vezetés a nagyobb magyar részvételtől tette függővé hadseregének teljes rendelkezésre bocsátását a keleti hadjáratukhoz. Bárdossy miniszterelnök tisztában volt azzal, hogy a német követelések elől már nem lehet elzárkózni, de minden erejével ezek mérséklésére törekedett.

A kormányzó és a miniszterelnök – a kormány tagjaival folytatott tárgyalását követően – a német követelésre január 9-én adta meg a választ. Magyarország ugyan nem bocsáthatja rendelkezésre teljes hadseregét a keleti hadjárat céljára, de hajlandó lehetőségeinek legszélső határáig elmenni, vagyis az eddigénél lényegesen nagyobb erőkkel részt venni. Ribbentrop elégedetten távozott Budapestről. A legfontosabb katonai kérdésben a magyar politikai vezetéstől pozitív választ kapott, és az olaj- és gabonaszállítások növelésébe is beleegyeztek. A birodalmi külügyminiszter távozása után Horthy január 10-ei választleveleiben biztosította Hitlert, hogy a magyar hadsereg részt vesz az 1942. tavaszi hadműveletekben.

A német-magyar politikai vezetésnek ezen elvi megállapodása után a részletek megbeszélése a katonákra várt. Ribbentrop budapesti útja előtt az az instrukcióval látta el Keitel tábornagyot, hogy a magyar honvédség legalább kétharmadának részvételével számolhat a közelgő hadjáratban.

Keitel 1942. január 20-án a késő délelőtti órákban érkezett meg a magyar fővárosba. A honvédség vezetőivel folytatandó háromnapos tanácskozásból, az illetékesek azonban azt szűrték le, hogy Keitel hat dandárra számít, legfeljebb még egy német anyaggal ellátandó páncélosadosztályra. A német tábornagy követelése másnap messze túlhaladta a remélt mértéket. Keitel 15 hadosztályt, két hegyi dandárt, egy lovasdandárt, páncélosadosztályt és tíz megszálló hadosztályt követelt.²

A magyar honvédség egyharmadát (másutt kétharmadát) jelentő erőkontingens megállapítása a január 21-ei és 22-ei tárgyalások vitatárgyát képezte. Ebből kellett Bartha Károly szolgálaton kívüli vezérezredes honvédelmi miniszternek, illetve Szombathelyi vezérezredesnek a lehetőségekhez mérten lealkudniuk. Keitel ugyan nem kérte a honvédség zömét, de ha figyelembe vesszük, hogy a ténylegesen meglévő 21 dandárból öt már ukrán területen megszálló feladatot teljesített, komoly áldozatvállalásra kényszerítette a magyar hadvezetést. Szombathelyi és Bartha nem tartotta lehetségesnek a német követelés teljesítését. A Honvéd Vezérkar főnöke feltárta a honvédség gyengéit, a szervezés elhúzódsát és a félig megoldott felfegyverzéssel és a kiképzéssel hiányosságokat. Utalt a szovjet hadsereg korszerűségére és tartalékjaira, valamint az országnak a Balkán és Románia felőli fenyegetettségére. A honvédség két vezetőjének tárgyalása Keitel tábornaggal hosszas alkudozások közepette zajlott. A magyar katonai vezetők ragaszkodtak az általuk remélt hatdandárnyi erőhöz, Keitel viszont ezt a megoldást sehogy sem tudta elfogadni. „Egyszer egy a nagyon heves összeütközés már-már arra készítette, hogy a tárgyalások megszakításával fenyegetődtek” – olvasható a tábornagy memoárjában.³ Keitel megfenyegette a magyarokat arra az esetre, ha nem adnának erőket a frontra. „Arra az esetre kilátásba helyezte, hogy akkor a románok lennének a kedvezettek, és nem mi.”⁴ Hosszú alkudozás után a felek abban állapodtak meg, hogy a honvédség kilenc dandárt és egy páncélosadosztályt állít fel, melyeket három hadtestben fognak össze, a megszálló erők pedig öt dandárt fognak kitenni.

A megállapodásról a két katonai vezetés között semmiféle hivatalos dokumentum nem született, csupán feljegyzések készültek róla. Sem tartalmilag, sem formailag nem ütötte meg az államközi szerződés mértékét. Magyarország már hadviselő ország volt, háborús részvételének minden kérdésében a katonai vezetés és a minisztertanács határozott. A „gentlemen’s agreement” gyengéi a gyakorlatban azonnal kiütköztek, pontos, meghatározott dátumok és számok leszögezése nélkül a német ígéretet jórészt nem valósultak meg. A honvédség keleti hadszíntérről elvonuló csapatai kezdettől fogva drága árat fizettek ezért. A keleti hadszíntérről kivonuló hadsereg fegyverzeti és felszerelésbéli hiányosságainak pótlásáról is született megállapodás. A részletek megtárgyalását azonban a két vezérkar közötti megbeszélésekre halasztották. A megállapodásról készített feljegyzésben az anyagi segítség kérdését úgy rögzítették, hogy a magyar csapatok a németekével lehetőleg egyenértékű felszerelést fognak kapni, és az élelmezéséről is a német hadsereg gondoskodik.

A német tábornagy látogatása idején a honvédség harckocsizászlóaljai csupán könnyűharckocsikkal rendelkeztek. A Keittel tárgyaló magyar katonai vezetők ezért azt is szorgalmazták, hogy a kiküldendő hadsereg hadrendjébe beállított tábori páncélosadosztályt mielőbb lássák el a szükséges harckocsikkal és gépjárművekkel. A szóbeli ígéret ezúttal sem maradt el, a

Wehrmacht főparancsnokságának főnöke április elejéig ígérte a kért járművek leszállítását. A megállapodást követően Keitel még találkozott Bárdossyval és Horthy kormányzóval. A miniszterelnök hangsúlyozta előtte, hogy a rendelkezésre bocsátandó erő meghaladja azt a mértéket, amire ő számított, és igen súlyos politikai és gazdasági nehézségek elé állítják a kormányzatot. Horthy és a magyar katonai vezetés azonban kedvezőnek minősítette a megállapodást. A meglevő erőknél csak felét érintette a német kérés; Románia hadserege a keleti hadszíntéren továbbra is nagyobb mértékben fog „vérezni” és a németektől várt fegyverzet és felszerelés a későbbi időszakban emelheti a csapatok harcértékét.

A rendelkezésre bocsátott hadsereget, nevén nevezve a 2. hadsereget, „szövetség zálogaként” győzni, illetve a győzelem kivívásában jelképesen közreműködni küldték ki Ukrajnába. A magyar katonai vezetés – bár voltak bizonyos információi a Moszkva előtt megállított német hadsereg állapotáról, veszteségeiről és a szovjet hadsereg szívósságáról, tartalékairól – 1942-ben sem várt gyökeres fordulatot a háború menetében. Hosszan elnyúló háborúval számolt, amely nem a németek totális vereségével végződhet. Az 1942. januári tárgyalásokon tapasztalt magyar vonakodást – amely arra irányult, hogy a rendelkezésre álló erők minél nagyobb arányban maradjanak távol a hadműveletektől – tehát nem az esetleges vereség gondolata váltotta ki. A 2. hadsereg alkalmazására és feladatára nézve a kezdeti harcok előtt adott felvilágosítást a német hadvezetés. Míg ez nem vált ismertté, a magyar királyi Honvéd Vezérkar azzal is áltathatta magát, hogy a kiküldött hadsereg szerepe nem lesz más, mint a támadó német hadseregek mögött biztosító, de nem megszálló feladatok ellátása. A magyar részről tapasztalható vonakodás fő oka a feszült román–magyar viszony volt. Mivel Magyarország 1942 elejéig kisebb mértékben vette ki részét a háborúból, mint Románia, nem akarta katonai erejét a későbbiek során sem gyengíteni. A magyar hadvezetés a német politikai és katonai vezetőkkel folytatott tárgyalásai során nem tisztázta előre a kiküldendő hadsereg várható alkalmazási módját, annak idő- és területi határait, azt a német legfelsőbb katonai vezetés tartotta fenn magának.

A német haderő a kezdeti sikereket követően az 1941–42 fordulóján megindított szovjet ellentámadás során pótolhatatlan személyi és anyagi veszteségeket szenvedett. A német–szovjet arcvonal 1942. február végére 200–250 kilométerrel nyugatabbra merevedett meg. A német seregtesteken a kimerültség jelei mutatkoztak. Nem képeztek már olyan erőt, mellyel a 3000 kilométer széles arcvonal teljes hosszán támadó hadműveletekbe kezdjenek.

A 2. hadsereg szervezete, fegyverzete és felszerelése

■ A 2. hadsereg-parancsnokság által mozgósított 207 ezer fős személyi állomány összeállításánál a minisztertanács 1942. január 26-ai határozatához igazodva a magyar hadvezetést az a cél vezérelte, hogy a frontszolgálatra behívottak egyenlően terheljék az ország területét, és kismértékben érintsék a honvédség legjobban kiképzett állományát. A hadszíntérré kivonuló sorállomány nem haladhatta meg a honvédség egész sorállományának 20 százalékát, a mozgósított alakulatok tartalékállományuk felét vehették igénybe, a fennmaradó hányadot pedig 30–45 év közötti gyengén kiképzett póttartalékosokkal egészítették ki. Ezen utóbbiak alatt a trianoni katonai előírások mi-

att tényleges katonai szolgálatot nem teljesített, zömében 1901–1910 évfolyamú hadköteleseket értették. A nemzetiségek – főképpen románok – 20, a munkaszolgálatra kötelezett zsidók és a baloldali mozgalmak résztvevői pedig 10 százalék arányában kerültek be a hadsereg kötelékébe.⁵

A hadba vonultak többsége földművelésből élő kisbirtokos, illetve nap-számos volt. Rajtuk kívül kisiparosok, kereskedők, a tartalékos tisztek esetében pedig tisztviselők és tanítók kerültek be jelentős számban az elvonuló alakulatokba. A gyalogsági alakulatokban nemzetiségi katonákkal töltötték be a kocsis, szakács, sebesült- és lőszervivő beosztások 30-50 százalékát. A tisztikar neuralgikus személyeit a 45–50 év feletti ezred- és zászlóaljparancsnokok jelentették. Az első világháborúban részt vett törzstisztek közül sokuk már képtelen volt elviselni a harctéri megpróbáltatásokat, és rövid időn belül betegen tért vissza a hátszországba. A század- és szakaszparancsnokok esetében a hivatásos tiszthiány erősen érezte hatását. A tartalékos tisztek katonai képzettsége, ha nem is volt arányban a beosztásukkal összefüggő feladatokkal, a harcok kritikus pillanataiban mégis jól helytálltak, és szoros kapcsolatban álltak a legénységgel is.

Míg a 2. hadsereg személyi állományának összeállításánál a legértékesebb korosztályok kémelése volt a cél, fegyverzeti-technikai viszonylatban megpróbálták a lehető legjobban felszerelni a kivonuló alakulatokat. Fegyverzetüket és felszerelésüket a honvédség összes csapattestétől egyenlően elvont anyagból és a német hadseregtől remélt kiegészítésekre hagyatkozva állították össze. A hátszországban rendelkezésre álló teljes fegyvermennyiség csaknem felét megkapta a 2. hadsereg, és az ország gépjárműállományának java részét is mozgósították részére. Fegyverzete és felszerelése azonban mind mennyiségben, mind minőségben elmaradt a német és a szovjet hadseregekétől, hiszen a honvédség alakulatait nem a katonai nagyhatalmak háborújában való részvételre készítették fel. A magyar politikai és katonai vezetés remélte, hogy az elvonuló alakulatok részvétele nem húzódik el, és rövid frontszolgálat után – ahogy 1941 végén gyorshadtestet –, hamarosan leváltják.

A mozgósításra a szombathelyi III. (6., 7. és 9. könnyűhadosztály, hadtestközvetlenek) a pécsi IV. (10., 12. és 13. könnyűhadosztály, hadtestközvetlenek) és a miskolci VII. (19., 20. és 23. könnyűhadosztály, hadtestközvetlenek) hadtestet jelölték ki. Mindhárom hadtest két könnyűhadosztályát mozgósíthatta hadrendi alakulatainak igénybevétele érdekében, a harmadik hiányzót egy idegen hadtest állományából kapták.⁶

A 2. hadsereg könnyűhadosztályai 1942. február 17. előtt gyalogdandárként működtek. Átnevezésük szerencsétlen elgondolásnak bizonyult. A honvédség hadműveleti egysége ugyanis az önálló dandár volt, amelynek harcereje hat zászlóaljból és hat ütegből állt. Ez egy német seregtest gyalogságát tekintve a 2/3-át, a tüzérséget illetően pedig a felét jelentette. A „hadosztályra” való átnevezés következtében a németek annyit vártak el tőlük, mint egy valódi hadosztálytól, teljesítményben és arcvonal-kiterjedésben egyaránt. Ezen könnyűhadosztályok a három gyalog (lövész, gránátos) ezreddel rendelkező német és a teljesen eltérő szervezésű szovjet hasonló hadosztályokhoz mérten a páncélelhárításban és a gyalogsági nehéz- és lőfegyverek számában és minőségében mutatkoztak gyengébbeknek.

A 2. hadsereggel elvonuló 13 500 fős könnyűhadosztályok két gyalogezredből, egy fogatolt könnyű tüzérezredből és a hadosztályközvetlen lovas,

légvédelmi gépágyús, híradós, a hadszíntéren felállított páncéltörő ágyús és – korabeli katonai elnevezéssel – seregvonat csapattestekből szerveződtek. Ezen utóbbi csapattestek elsődleges feladata az utánszállítás, a szolgálati ágak szállítási szükségleteinek kielégítése volt. A könnyűhadosztályok állománya főképpen szállító oszlopaik és tüzérségük fogatoltsága miatt duzzadt fel. Az arcvonalszolgálatot ellátó ún. harcos (ütközet) állományuk alig volt több mint 5000 fő.

A 4300 fős gyalogezredek három zászlóalj, az ezredközvetlen, illetve az ütközetben, menetben, illetve elhelyezésben szükséges lőszer, élelmiszert, műszaki és egészségügyi anyagokat szállító, ún. csapatvonat⁷-alakulatok alkották. A 30 tisztből és 964 főnyi legénységből álló zászlóaljai három puskásszázadból és egy géppuskás századból szerveződtek. A gyalogezredek alárendeltségébe nyolc ezredközvetlen alosztály tartozott, nevezetesen az egyik legnagyobb személyi állománnyal rendelkező árkászszázad, a gyalogezred légvédelmére hivatott kocsizó géppuskás század, a páncéltörő ágyús, valamint aknavető század, a helyi ellenállások letörésére és harc közvetlen támogatása érdekében beállított kísérő könnyű tábori ágyús üteg, a gyorstartalékként és felderítési feladatokra alkalmazott lovas- és kerékpáros szakaszok, valamint a távbeszélőszakaszok.

A hadosztályközvetlen közel 1000 fős könnyű tüzérezredek – a gyalogezredek kísérő könnyű tábori ágyús ütegeit is beleszámítva – 32 löveggel rendelkeztek. Lövegállományukból csupán a németektől kapott 37 M 10,5 cm-es (Göring) könnyűtarack származott az első világháborút követő évekből. Ütegei két osztályt alkottak, lövegeiket lovakkal vontatták. Két erdélyi, illetve székelyföldi hegyi huszárszázad is részt vett a 2. hadsereg kötelékében. Az 1. önálló hegyi huszárszázadot Schmertzing Egon őrnagy, a 2. önálló székely hegyi huszárszázadot pedig Kayser Vilmos alezredes vezette. Felehetően sok áttelepült, átmenekült, illetve székely származású honvéd is részese lehetett a Don mentén folytatott harcoknak.

A 2. hadsereg hadtestjei – három-három könnyűhadosztályaikon kívül – némi hadtestközvetlen osztállyal és alosztállyal is rendelkeztek. A hadtestközvetlen alakulatok közül a kerékpáros zászlóaljakra – ahogy a lovasszázadokra is – egyértelműen felderítési feladatok vártak. Két kerékpáros század, illetve egy-egy árkász, távbeszélő, kocsizó géppuskás és páncéltörő ágyús szakasz szerepelt hadrendjükben. A hadtestközvetlen tüzérség egy fogatolt, illetve egy gépvontatású közepes tarackos tüzérosztályból állott. Nem voltak teljes értékű tüzérosztályok, mivel a három helyett csak két üteggel rendelkeztek. A hadtestközvetlen légvédelmi tüzérosztályok egy ágyús és egy gépágyús üteggel vonultak ki a hadműveleti területre. A seregvonat-alakulatok közé beosztott géppuskás század is légvédelmi feladatokat látott még el. Az utánszállóaljak két utászszázaddal és a neki alárendelt egy-egy vegyi-harc- és gázmentesítő századdal alakultak meg, a szintén hadtestközvetlen híradózászlóaljakat pedig egyenként két könnyű és egy nehéz vezetékes század alkotta. A hadtestseregvonat-parancsnokságok alárendeltségébe a gépkocsi-, kocsi-, hadihíd, lőszerkezelő, üzemanyag-ellátó, élelmező, sebesültszállító, személyirányító és sütőoszlopok, kettő tábori kórház, hadtáp- és munkásszázadok tartoztak.⁸

A 2. hadsereg legnagyobb harcértékkel rendelkező seregteste a 12500 fős 1. tábori páncéloshadosztály volt. Legfőbb alakulata a 108 darab T 38 (t) ma-

gyar viszonylatban közepes, illetve 22 darab Pz. IV. F1 magyar viszonylatban nehéz harcokcsival elvonuló 30. harcokcsiezred volt, amely két zászlóaljával első ízben alakult meg a honvédség keretében. További jelentősebb csapat- teste a három lövészzászlóaljból álló 1. gépkocsizó lövészdandár (1942 decemberétől lövészezred), az 51. páncélvadász-zászlóalj, az 1. felderítő zászlóalj, az 1. és az 5. gépvontatású közepes tarackos tüzérosztály, a II. légvédelmi tüzérosztály, az 1. gyorshíradó-zászlóalj, az 1. gépkocsizó utászszázad, valamint az 1. gépkocsizó vonatosztály voltak. A német páncéloshadosztályok és a szovjet harcokcsihadtestek a magyar 1. tábori páncéloshadosztállyal összevetve mind harcokcsijaik, mind lövegeik tekintetében nagyobb harcértéket képviseltek.⁹

A jelképes méretű 1. repülőcsoport távolfelderítő osztálya 16, vadászrepülő-osztálya 22, bombázórepülő-osztálya pedig 14 repülőgéppel vonult ki a hadműveleti területre.¹⁰ Hadseregközvetlen alakulatnak számított még a 101. és a 150. gépvontatású nehéztüzérosztály, a 101. légvédelmi tüzérosztály, az 52. és az 53. híradó-zászlóalj, a 151. utász-zászlóalj, illetve a 101., 106. és 108. hadtápszászlóaljak.¹¹ Rajtuk kívül még 96 – ellátó, szállító, egészségügyi és műszaki – vonatalakulatot és 69 tábori munkásszázadot foglalt még magába a hadseregközvetlenek állománya.¹²

A keleti hadszíntérre elvonuló hadsereg fegyverzetének megbízhatóságát illetően komoly gondot okoztak a szokatlan ukrainai, illetve oroszországi viszonyok. Ezeket a magyar és német gyártmányú fegyvereket annak ellenére, hogy technikailag megfelelő színvonalon álltak, a nyugat- és közép-európaiaktól eltérő időjárás viszonyok között nem lehetett hatásosan használni. A nagy hidegben pedig teljesen használhatatlanná váltak. A hadműveleti területre való elvonulás idején a hadsereg páncéltörő ágyúi közül csak a németektől kapott 39 M 50 mm-es lövegek feleltek meg a szovjet közepes harcokcsikkal szemben. A nehéz harcokcsikat csak oly módon tudták megsemmisíteni, ha azokat egészen közel, 80-100 méteren belül engedték, és a legebezhetőbb pontokat (láncfal, lövegtorony nyakrésze, háti rész) célozták meg. Az 50 mm-es páncéltörő ágyúkat a páncélvédelem súlypontján, főleg a könnyebb páncéltörő ágyús szakaszok megerősítésére vetették be. A 36 M 37 mm-es páncéltörő ágyúk nem jelentettek komoly veszélyt a szovjet harcokcsiknak. Repeszgránátjuk csak élő célok megsemmisítésére volt hatásos. A IV. és VII. hadtest alakulatait a 36 M 47 mm-es belga páncéltörő ágyúkkal látták el, azonban csak májusban szállították ki a csapatokhoz. Közepes harcokcsik megsemmisítésére tervezték felhasználni, többnyire eredménytelenül. A 97/38 (f) 7,5 cm páncéltörő ágyúkat a hadműveleti területen kapták meg a 2. hadsereg alakulatai. Ezen harceszközöket a németek a 97 M 7,5 cm francia tábori ágyú lengő részeinek az 50 mm páncéltörő ágyú talpára való szerelésével és egy csőszájfék felhelyezésével alkották. Kezdetben az ezredközvetlen páncéltörő ágyús századok kapták meg, majd a júliusban felállított hadosztályközvetlen páncéltörő ágyús századok fegyverzetét képezték.

A 2. hadsereg tüzérségének lövegállományából a németektől kapott 37 M 10,5 cm-es (Göring) könnyűtarack, az olasz gyártmányú 39 M 21 cm-es nehéz tarack, valamint a két magyar konstrukció, a gépvontatású 31 M 15 cm-es közepes tarack, illetve a 31 M 10,5 cm-es messzehordó nehéz ágyú származott kimondottan az első világháborút követő évekből. Egyértelműen csak ezek a lövegek feleltek meg a háborús követelményeknek.¹³

A 2. hadsereg „elit alakulatának” számított 1. tábori páncélosadosztály részben német, illetve a német hadsereg által zsákmányolt, részben pedig magyar páncélos járművekkel rendelkezett. Harckocsiezredének leghatásosabb páncélosai a német gyártmányú Pz. IV. F1 típusú közepes (magyar viszonylatban nehéz) harckocsik voltak. Ezek a német páncélosadosztályokban legnagyobb számban használt rövid csövű harckocsik 75 mm-es űrméretű ágyújukkal a második világháború első felében a legnagyobb tűzerejű német páncélosoknak számítottak. A siker reményében csupán a német páncélos-csapatok kiképzésének, vezetésének és taktikájának teljes mérvű elsajátítása által vehették fel a versenyt a T-34-es és KV típusú szovjet harckocsikkal. A harckocsiszázadok másik főbb páncélos járművei a csehszlovák eredetű és a háború elején továbbgyártott Pz. 38 (t) könnyű (magyar viszonylatban közepes) harckocsik voltak. A páncélosadosztály állományába tartozó 17 darab 38 M Toldi könnyűharckocsik jöllehet gyors és mozgékony harckocsik voltak, de gyenge páncélzatuk és fegyverzetük miatt többnyire felderítésre és a helyi ellenállások leküzdésére alkalmazták. A harckocsikon kívül az 1. tábori páncélosadosztály 14 darab 39 M Csaba felderítő páncélgépkocsival és 19 darab 36 M 40 mm-es légvédelmi gépágyúval felszerelt 40 M Nimród páncélvadászzsal is rendelkezett.¹⁴

A magyar csapatokat nagy nehézség elé állította ellátó részlegeinek elmaradottsága és állandó utánszállítási problémái. A honvédség hat harckészültségi gyakorlaton és részleges mozgósításon vett részt, illetve az 1941. évi ukrajnai hadműveletet megjárt gépjárműállományának nagy része 1942 elejére használhatatlan állapotba került. A 2. hadsereg alakulatai rendkívül szerény gépjárműállománnyal kerültek ki a keleti hadszíntérre. A magyar hadvezetés az 1. tábori páncélosadosztályt igyekezett legjobban ellátni gépjárművekkel. Ezen seregetest 453 motorkerékpárral, 325 személygépkocsival, 1491 tehergépkocsival és 106 különleges gépkocsival, illetve vontatóval vonult ki a hadműveleti területre. A gyalogezredekbe nem állítottak be gépjárművet. 20 fogatolt, 6 tartalék járművel, 26 taligával és 40 kerékpárral kellett megoldaniuk az utánszállítást. A nagy távolságok, a rossz útviszonyok és az időjárás lehetetlenné tették, hogy a fogatolt, kis teherbírású szekerek megfelelően ellássák a csapatokat. Egy szekér hasznos terhe mindössze 300–400 kg volt.

Az utánszállítás súlya a második világháborúban részt vett korszerű hadseregekben ezredeknél nagyobb alakulatok esetében már a gépkocsioszlopokon nyugodott. A 2. hadsereg könnyűadosztályait is ellátták már gépjárművekkel. 70 tehergépkocsija, 22 motorkerékpárja, 55 személygépkocsija és 17 egyéb gépkocsija viszont nem volt elegendő ahhoz, hogy 470 fogatolt járművet ne kelljen beállítania anyagszállításra. Ezen gépjárművek rendkívül sokféle típusban álltak rendelkezésre. Meghibásodott alkatrészeiknek pótlása a hadműveleti területen szinte lehetetlen volt. Gyakori kiesésük legfőbb oka mégis a rossz útviszonyokban és a nagy távolságú igénybevételekben keresendő. Használatukat az üzemanyaghiány is korlátozta.

A különböző gépjárművek közül legkevésbé a vontatók álltak a hadsereg rendelkezésére. Különösen az 1. tábori páncélosadosztály harckocsijainak vontatása állította megoldhatatlan feladat elé a magyar hadvezetést. Szükségből a legnagyobb mennyiségben gyártott másfél tonnás 38 M Botond teherjáró gépkocsikat használták vontatásra, melyek egyébként a gépkocsizó

lövészalosztályok rajgépkocsijai voltak. A sűrű igénybevételt ezen gépjárművek bírták legjobban.

A 2. hadsereg utánszállításában, valamint tüzérsége és nehézfegyverzete vontatásában is szerepet vállaló közel 70 ezres lóállománya három helyről származott. A legnagyobb létszámot a mozgósításkor bevonultatott polgári lovak és fogatok tették ki. Tulajdonosaik általában a leggyengébb lovaikat igyekeztek bevonultatni. A lóállományban akadtak ún. vállalkozó lovak is, melyek felvásárolt és a csapatoknál idomított lovak voltak, de tartásra gazdáknak adták ki azokat. A lóállomány legértékesebb része állami ménesekből, csikótelepekről és felvásárlásokból származott, melyek idomítása a csapatoknál történt.

A 2. hadsereg hadszíntérre küldését az újonnan megalakult és az erőtarthatékoló, illetve megőrző katonapolitikát megvalósítani igyekvő Kállay-kormány is elkerülhetetlennek és kényszerű lépésnek tartotta, de ennél több magyar kontingenst semmiképpen sem kívánt feláldozni a német szövetség céljaira. Mindazonáltal a keleti hadszíntérre kivonuló alakulatokat a győzelem kivívásában való jelképes közreműködés reményében indították útnak, későbbi tragikus sorsukat számos bizonytalansági tényező, köztük a német hadsereg Moszkva előtti megállítása ellenére 1942 tavaszán még nem lehetett előre megjósolni. A 2. hadsereg alakulatainak mozgósítására február 24-étől került sor. Hat hetet szántak a csapatok utóképzésére. A keleti hadszíntérre történő kiszállításukra április 11. és július 27. között három lépcsőben került sor. A magyar királyi honvédség történetében ez volt a legnagyobb méretű csapatszállítás, 822 darab 110 tengelyes szerelvényt vett igénybe.

Áttörés Tyim városánál és felvonulás a Don folyó vonalához

■ A Kurszkgig felvonuló, illetve az itt kirakott magyar kötelékek – egy hadtestnyi – kisebb része az ellenséges reguláris és partizán alakulatok ellen vívott harcok árán, nagyobb része pedig 1000-1200 kilométeres gyalogmenetben jutott ki július és augusztus folyamán a Donhoz. Jány vezérezredes¹⁵ a Wehrmacht 1942 kora nyári hadjáratára és ezen belül hadserege feladataira vonatkozóan az első tájékoztatást május 16-án közvetlenül Hitlertől kapta.

A 2. hadsereg elsőként kiszállított III. hadteste Kurszkg környékén csoportosult. A 9. és z. könnyűhadosztályára várostól keletre és délkeletre levő német 2. hadseregbeli XXXXVIII. páncéloshadtest két seregtestének felváltása várt. Kurszktól 60 kilométerre, keletre-délkeletre, egy észak-déli irányú, 40 kilométer széles védővonalat kellett átvenniük. A szemben levő, hasonló erőt képviselő szovjet csapatok május végétől igyekeztek a magyar harcélőrsők által védett területen a legfontosabb magaslati pontokat elfoglalni és azokon új védelmi állásokat kiépíteni. A meglehetősen leharcolt állapotba került 6. könnyűhadosztály június közepén érkezett ki a védelmi állásokhoz. Parancsnokságának jelentése alapján 90 hősi halottat, 314 sebesültet és 32 eltűntet veszített a brjanszki erdőség partizáncsoportjai ellen vívott május 13. és 31. közötti eredménytelen harcok során.

A német hadvezetés hadműveleti terve szerint a Kurszkg térségéből kiinduló Weichs seregcsoportnak (német 4. páncélos és 2. tábori, illetve a magyar 2. hadsereg) és az attól délre csoportosuló német 6. hadseregnek az első ütemben Voronyezs általános irányban a Donhoz kellett előretörnie, majd

a másodikban a Don és az Oszkol folyók között bekerítendő szovjet csapatokat kellett megsemmisítenie. A német VII. hadtesttel megtámogatott magyar 2. hadseregnek mint déli szárnyhadseregnek konkrét feladata az volt, hogy Tyim előtt törje át a szovjet védelmi vonalat, és Sztarij Oszkol irányába mielőbb törjön előre a Don folyóhoz. Az említett kisváros elfoglalását a 9. könnyűhadosztály alakulataira bízta. A támadásban részt vevő magyar és német seregtesteket több nehéz, illetve közepes tüzérsztyállal, légvédelmi tüzérsztyállal, illetve egy-egy német páncélvadász- és rohamlövegosztyállal erősítették meg. E magyar és német sereg- és csapattestekkel szemben a Brjanszki Front bal szárnya (13. és 40. hadseregek), a német 6. hadsereggel szemben pedig a Délnyugati Front jobb szárnya (21. és 28. hadseregek) védekezett. Miután védelmi vonaluk megerősítésére tartalék nem állt rendelkezésre, a szovjet főparancsnokság utasítására a csapatok a Donig terjedő területet anyagi források tekintetében teljesen kiürítették, az utóvéd állások kiépítését és némi tartalék erő felvonultatását azonban csak június 20. után kezdték el.¹⁶

A hadművelet során a német és magyar csapatok 300 kilométer szélességben törték át a Brjanszki és Délnyugati Front arcvonalát, majd 150–170 kilométer mélyen előretörve elérték a Don és Voronyezs körzetét. Különösen a német 4. páncélos-hadsereg előretörése volt sikeres. A szovjet főparancsnokság ennek megakadályozására utasította a Brjanszki Front állományában levő tartalék páncélos csapatokat, hogy Sztarij Oszkol és Kasztornoje felől bocsátkozzanak harcba. Június 30-ától Kasztornoje, Gorsecsnoje térségében jelentős méretű páncéloscsata alakult ki. „Hatalmas rozstábla terült el előttünk, amelynek a végét nem lehetett látni, mert egy dombvonulat akadályozta a kilátást. A magas rozs nagyrészt eltakarta a katonákat, azonban sötét foltokként mégis meglátszottak, amint csatárláncban mozogtak a világos gabonában. Ez volt a vesztük, mert amint a dombtetőtől túl lefelé ereszkedtek, erős akna-, tüzérségi és géppuska tüzet kaptak. A visszavonuló utóvédek a következő dombról zúdítottak rájuk gyilkos tüzet” – olvasható dr. Viczián Antal címzetes zászlós, zászlóalj vezető orvos feljegyzéseiben.¹⁷ A szovjet csapatok visszavonulását csak július 2-ától rendelték el. Erre az időre már a Délnyugati Front jobb szárnyán védekező seregtestestek körül is bezárult a gyűrű, teljes megsemmisítésük azonban utóvédjeik ellenállása miatt meghiúsult. Eközben a német 2. hadsereg alárendeltségébe tartozó 24. páncélos-hadosztyály július 6-án betört Voronyezsbe, és másnap a szovjet 40. hadsereg alakulatai kiszorultak a város északi és a nyugati részéről. A Voronyezs folyó magasabban fekvő bal partja és a környékbeli erdőség mindvégig a szovjet csapatok ellenőrzése alatt maradt. A három magyar seregtest közül a legnehezebb feladat kétségtelenül a nagykanizsai 9. könnyűhadosztályra hárult. Sávja előtt ugyanis egy műszakilag 10-15 kilométer mélységben kiépített védelmi vonal húzódott, melyet jelentős erejű szovjet utóvéd tartott. A seregtest a Kodizi, Prudok és Gnyilinszkije Dvori helységeknél, illetve a Tyimtől délnyugatra húzódó megerősített védőállás, az ún. „harckocsiárok-állás” előtt vívott súlyos harcok során elvesztette személyi állományának 20%-át.¹⁸

A „tyimi áttörésben” részt vett és 2500 fős véres veszteséget (elesett, megsebesült, hadifogságba esett) szenvedett III. hadtestbeli alakulatok július 7. és 10. között jutottak ki a Donhoz. A folyó vonalához történő eljutásig napi 25 kilométeres, pihenő nélküli gyalogmenet, illetve a kisebb bekerített szov-

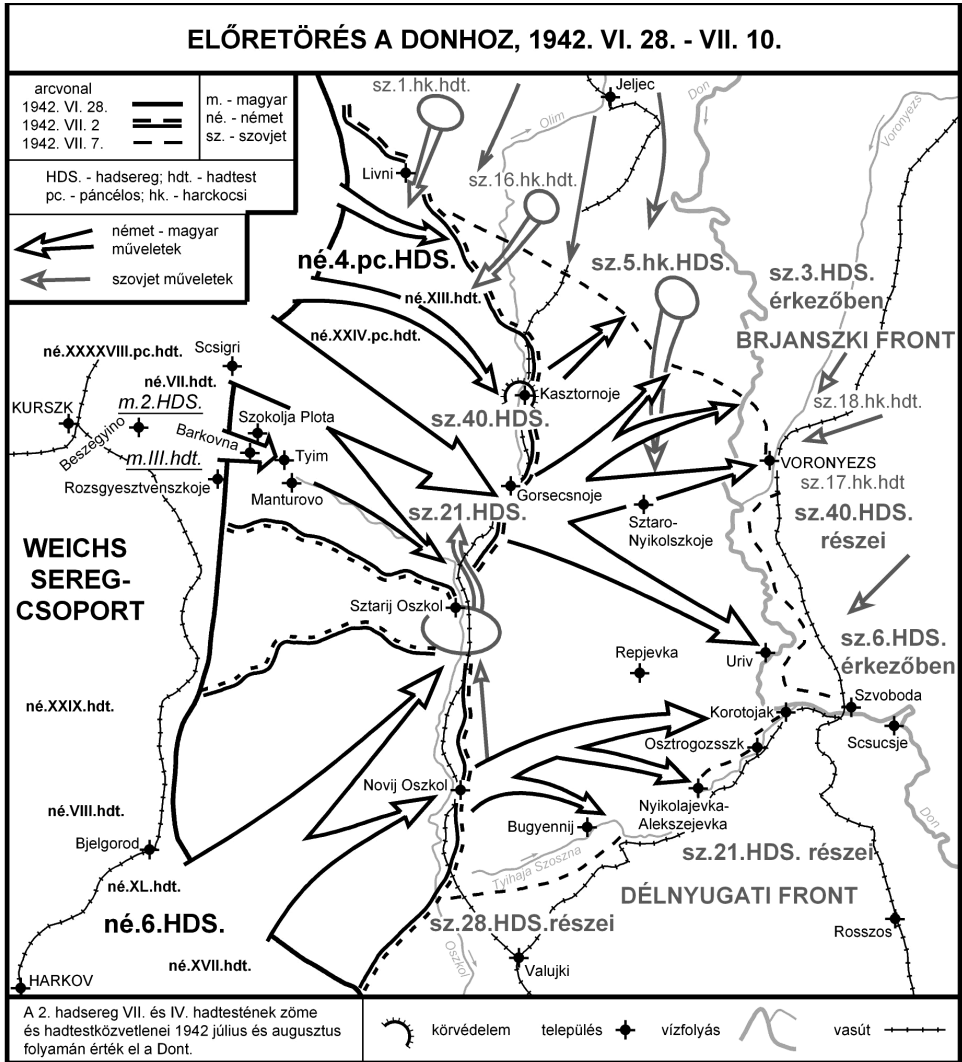
A 97/38 M 7,5 cm-es páncéltörő ágyú a tyimi előretörés idején, 1942. június 1.

jet csoportok felszámolása várt a kezdeti harcoktól megviselt nyugat- és észak-dunántúli alakulatokra. Utánszállításukkal és ellátásukkal a menet során mindvégig gondok voltak. Élelmezésük többnyire a helyszíni beszerzéstől függött. A csapatok csak a hadművelleti területre szállításuk alatt élvezhették a hazai ízeiket, a hadszíntéren a német ellátó szerveknek kellett gondoskodniuk élelmezésükről.

A július hónapban tovább folytatódó német hadműveletek a német-szovjet arcvonal legdélibb szakaszára összpontosultak. A Voronyezsért folytatott, időlegesen több ízben fellángoló helység harcok és a kisebb katlancsaták miatt azonban már jócskán vesztek ütemükből. Július 9-én a német hadvezetés a Dél Hadseregcsoportot a hadműveletek nagyarányú kiterjedése miatt A és B hadseregcsoportra osztotta. A magyar 2. hadsereg a német 2., 6. tábori, illetve 4. páncélos, az olasz 8., valamint a román 3. és 4. hadseregekkel együtt a B hadseregcsoport alárendeltségébe került. Ezen hadseregcsoport északon elhelyezkedő hadseregeire – köztük a magyarra is – az a feladat hárult, hogy biztosítsák a Sztálingrád és a kaukázusi olajmezők felé irányuló hadműveletek sikerét.

A IV. hadtest seregestjei közül főképpen a 12. és a 13. könnyűhadosztály Donhoz történő előrevonása vett sok időt igénybe. Egyes csapattesteket a másfél hónapig tartó hosszú gyalogmenet során esetenként partizáncsoportok ellen is bevetették. A legnagyobb veszteség a IV. hadtest utász- és egyéb műszaki alakulatokat érte, melyeket Putyivl környékén egy nehézfegyverekkel felszerelt erős partizánegység támadott meg. A május 23. és 26. közötti összecsapásokban a gyalogsági harcra fel nem készített műszaki alosztályok 73 hősi halottat, 32 eltűntet és 80 sebesültet vesztek. Jelentős veszteséget szenvedett – 28 hősi halott, egy eltűnt és 9 sebesült – a 12. könnyűhadosztálybeli pécsi 38/I. zászlóalj is, melynek kikülönített csoportját július 16-án

egy rosszul előkészített akció során a Gluhovhoz közeli Dubovicsi erdős területén egy partizáncsoport kelepcébe csalta, és részben szétverte.

A hosszú menetektől és a kezdeti harcoktól kimerült magyar alakulatokat a német gyorscsapatok felváltása után azonnal védelmi állásba rendelték a Don folyó mentén. A 2. hadsereg előrevonása a folyóhoz augusztus 25-ére fejeződött be, ekkorra értek ki a június végi offenzívától megkímélt IV. és VII. hadtestbeli, illetve hadseregközvetlen alakulatok. A magyar hadsereg bal szomszédja a német 2., a jobb pedig a július 29-étől felvonuló olasz 8. hadsereg lett. Hosszabb arcvonalat jelöltek ki mindkét hadseregnek. A Donhoz kiterjedő magyar 2. hadseregbeli magyar alakulatok a nagyobb folyó menti településen jelentős ellenállásba ütköztek. A 7. könnyű tüzérezred részei július 11-én jutottak el Uriv község közvetlen közelébe. A faluba való bevonulásukkor a Donon átkelni nem tudó szovjet harcokcsikötélek, a helyi lakos-

ság és a belőlük verbuválódott partizánok végig tűz alatt tartották. A magyar csapatok reakciója az 1941. áprilisi délvidéki pánikjelenségeket idézte. Az adott helyzetben a saját csapataikat támogató lakossággal szemben megtorlások is történtek. A későbbiek során az arcvonalba eső községek lakosait mindenütt kitelepítették.

A 2. hadsereg 200 kilométer szélességben meghatározott védelmi vonalát mindössze 18 gyalogezrede szállhatta meg, ennél fogva a védelem mélységben történő kiépítésére és megfelelő tartalékok képzésére egyáltalán nem volt lehetőség. E cérnávékony védelmi vonalat csupán a harcos létszám, körülbelül 80-90 ezer ember tartotta. A hadsereg személyi állományának több mint fele ugyanis az arcvonal mögött elhelyezkedő hadsereg- és hadtestközvetlen ellátó, szállító, egészségügyi és műszaki alakulatoknál teljesített szolgálatot.

A 2. hadsereg-parancsnokság a védelem peremvonalát a többnyire zombékos, mocsaras partszakaszok miatt a Don partjától 2–6 kilométerre jelölte ki. A csapatok a gyenge erőkkel megszállt főellenállási vonalat ennél fogva mindenütt az erdő- és a községszéleken építették ki. Mögötte alakították ki a zászlóaljak tűzrendszerét, mely a különféle gyalogsági nehézfegyvereket magába foglaló, szélességben és mélységben rendszertelenül tagozott támpontokból állt. Ezek mögött már csak a tüzérség lövegei helyezkedtek el, melyek közül a fogatolt tábori tüzérezredekbe tartozókat – rövid hordtávolságuk miatt – a gyalogsághoz viszonylag közel kellett felállítani. A Donon való átkeelés nem jelentett leküzdhetetlen akadályt a szemben álló ellenséges csapatoknak.¹⁹

A ki nem telepített Don mögötti terület közigazgatásának megszervezése a 2. hadsereg arcvonal mögötti alakulatai által felállított egyes állomásparancsnokságok feladata volt, melyek e téren együttműködtek a tábori rendészeti szolgálattal. Ezen parancsnokságok községenként bírót (sztarosztát), községi tanácsot és polgári segédrendőrséget választottak, s e szervek elsősorban a helyi lakosság kötelező munkaszolgálatának és a mezőgazdasági termelés folytonosságának biztosításánál működtek közre. A hadművelési területre érvényes rendelkezések szigorú betartását a hadsereg mögöttes területein közigazgatási, közbiztonsági, tábori rendészeti, esetenként partizánellenes tevékenységet ellátó hadtápszászlóaljainak a csapatokhoz vezényelt alosztályai felügyelték. Tevékenységük főleg a lakosság mozgási szabadságának korlátozásából, idegen egyének ellenőrzéséből, fegyverek és kémtevékenység folytatására alkalmas berendezések felkutatásából, merényletek esetén túszok szedéséből és őrzéséből, illetve egyéb óvintézkedésekből állt.²⁰

A 2. hadsereg arcvonalhoz közeli hadművelési területén partizán-tevékenységgel ugyan nem kellett számolni, de a Don túlsó oldalán védelmi állást foglalt szovjet seregtestek igyekeztek minél hatásosabb kémhálózatot kiépíteni a magyar csapatok által megszállt térségben. A felderítő feladatokat elvállaló személyek általában a Don menti falvak kitelepített lakosságából kerültek ki, illetve olyan szovjet katonákból, akiknek nem sikerült a visszavonuló szovjet csapatokkal átjutni a Don túlsó partjára, és polgári ruhát öltve szétszóródtak a 2. hadsereg védőkörletének mögöttes területein. A nagy kiterjedésű ún. hadtápterületén szolgálatot teljesítő kis létszámú és gyengén felszerelt 101., 106. és 108. hadtápszászlóalj tisztogatásainak június 28. és október 20. között közel 760 partizán esett áldozatul. Az egyéb „partizángya-

nús”, illetve katonaköteles személyeket az arcvonal mögött kialakított gyűjtőtáborokba internálták. Az egyes falvak magyar állomásparancsnokai is elrendelhettek kivégzéseket. Retorziót többnyire azon polgári személyek ellen alkalmaztak, akik nem tudták igazolni magukat, akik visszaszökdöstek a kitelepített Don menti falvaikba, illetve elsötétítés után a szabadban tartózkodtak. Fűvessi József tartalékos zászlós az alábbiakban emlékezett vissza a megszállt ukrán területen folytatott kíméletlen harcokra: „Sztaroszta jött, hogy a falu lakossága éhezik. Reviczky alezredes zászlóaljparancsnok engedélyével a „gulyáságyúk” BB levest főztek, és fél kenyeret kapott mindenki. Nekünk négyünknek jutott egy kenyér. Boldogok voltak. Meg is hálálták a jótettünket. Amikor kiindultunk a faluból, minden házból tüzeltek ránk. Nem maradtunk adósak. Kézigránáttal és golyószóróval viszonzottuk a „hálazsolozsmájukat”. Pedig milyen jó érzés volt bennünk, hogy a háborúban is lehet jót tenni. Sajnos a jó tett helyébe jót ne várj.”²¹

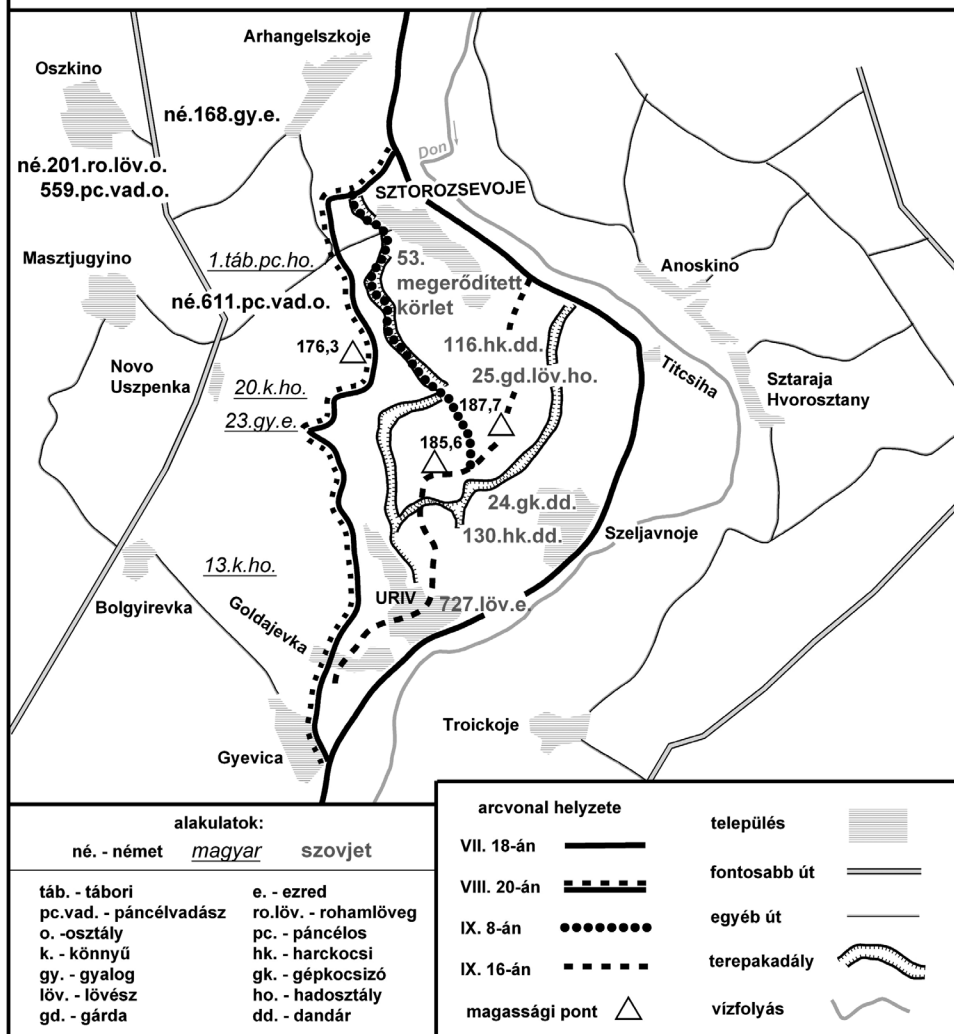
A Don mögötti települések lakosságát a védőállások kiépítését és tökéletesítését célzó kötelező munkaszolgálatuk mellett egyéb – a magyar hadsereg ellátása szempontjából elengedhetetlenül fontos – feladatok ellátására is igénybe vették. A 2. hadsereg seregtesteinek parancsnokságai már július végén rendelkeztek az élelmezési készletek téli időszakra történő felhalmozásáról és tartalékolásáról és az alárendeltségükbe tartozó alakulatokat utasították a kiürített területeken félbehagyott aratási és szénatermelési munkálatok végrehajtására. A szükséges munkaerőként elsősorban a helyi orosz lakosság, az orosz polgári munkásszázadok és a harchelyzethez mérten a saját csapatok jöhettek számításba.

A Don menti hídfőcsaták

■ A folyó mögött tartós védőállások kiépítésére kötelezett csapatokra a nyári hónapok folyamán az a feladat várt, hogy a Donon átkelő, a jobb parton több hídfőállást képező és azok területén szívós ellenállást tanúsító szovjet csapatokat vessék vissza a túlsó oldalra. A terepet jól ismerő ellenséges csapatok e hídfőket általában a Don kanyarulataiban építették ki, ennél fogva kizárták ezek megkerülésének vagy oldalba támadásuknak lehetőségét. Felszámolásuk egyedül csak arctámadással volt lehetséges. Területük 30 km² és 100 km² között változott. Mély horhosaikkal, erdőikkel, mocsaraikkal és fedett dombjaikkal jól védhető felvonulási területek voltak. Összeköttetésüket a túlsó parttal víz alatti és pontonhidak biztosították. A nagyobb hídfőállásokat egy-egy hadosztályerejű szovjet harccsoport védte, melyeknek személyi és anyagi utánpótlása folyamatosan és szinte észrevétlenül történt a Don bal partjáról. A szovjet hadvezetés célja e hídfőkkel egy nagyobb szabású hadművelet kiinduló bázisainak megeremtése és a voronyezs–davidovkai vasútvonal oltalma volt.²²

A legnagyobb és legveszélyesebb hídfőállás a Voronyezstől 60 kilométerre délre található Don-kanyarban létesült, melynek északi törésében Sztorozsevoje, déli törésében pedig Uriv község húzódott. A Potudany folyó torkolatától délre elterülő, Korotojak helységet és környékét magában foglaló keskeny területen is jelentős hídfőállást építettek ki a szovjet csapatok. Noha nem a Don egyik kanyarulatánál alakították ki, megléte mégis komoly veszélyforrást jelentett. A magyar hadsereg-parancsnokság ugyanis tartott

A 2. HADSEREG ARCVONALÁNAK HELYZETE AZ URIV-SZTOROZSEVOJEI HÍDFŐÁLLÁSBAN, 1942. VII. 12. - IX. 16.

attól, hogy a közeli, 20 kilométerre délnyugatra található – a magyar 2. és német 6. hadsereg utánszállítása szempontjából döntő jelentőségű – Osztrogozsszk város elfoglalása is szerepel a szovjet tervekben. A szovjet csapatok harmadik jelentős hídfőállása a Scsucsje és Perejezsaja községek által határolt mocsaras, ártéri erdővel borított Don-szegletben épült ki. A 2. hadsereg-parancsnokság kezdettől fogva nem fordított elég gondot e terület ellenőrzésére.²³

A július 18. és szeptember 16. között vívott veszteséges hídfőcsatákban a hadsereg alakulatainak java része részt vett, és augusztustól német alakulatok is bekapcsolódtak a harcokba. Az 1. tábori páncéloshadosztálynak különösen nehéz szerep jutott, hiszen csapattesteit szinte valamennyi urivi és korotojaki ütközetnél bevetették. Az első Don menti hídfőcsatára a Sztorozsevoje és Uriv

községek által határolt területen rekedt, a folyón átkelni nem tudó, kellőképpen fel nem derített szovjet harcckocsicsoport megsemmisítése céljából került sor. A folyó jobb partján védekező szovjet csapatokat végül július 18-án az 1. tábori páncélosadosztály csapattestei által sikerült felszámolni. A harcckocsi- és páncélvadászszázadok mindenütt kiértek a folyóhoz, de a parti mocsárba befészkelte ellenség elleni támadásaik sikertelenül zárultak. A Don mögé visszavonuló és a magyar hadsereg gyengéit kitapasztaló szovjet 6. hadsereg alakulatai augusztustól erőteljes támadásokat indítottak, hogy a folyó nyugati partját is birtokukba vehessék, és ott hídfőállásokat foglaljanak el. Támadásaik eredményességében a magyar arcvonal hézagossága is közrejátszott. A 2. hadsereg nem védhette teljes állományával a széles védővonalát, ennél fogva az uriv-sztorozsevojei szakaszon védekező 7. könnyűadosztálynak 35, a Korotojak környéki folyópartot megszálló 10. könnyűadosztálynak pedig 52 kilométer széles arcvonalrész jutott.²⁴

A 30. harcckocsiezred PZ IV. F 1 típusú nehéz harcckocsijai útbán Uriv felé, 1942. augusztus

Az immáron szovjet kezdeményezésű, minden eddiginél hevesebb harcok augusztus 6-án lángoltak fel a magyar arcvonal egyes szakaszain. Az ellenséges csapatok legnagyobb sikereiket az Uriv és Sztorozsevoje által határolt Don-szegletben érték el. A folyón több helyütt átkelve a 7. könnyűadosztály zászlóaljait meghátrálásra kényszerítették, és lerohanták a seregtestek egyes ütegállásait is. Estére részben már csak Urivot és Szeljavnojét tartották védőik, Sztorozsevoje és az otticsihai erdő a szovjet 25. gárda-lövészadosztály birtokába került. Az augusztus 6–7-i szovjet előretörés következtében elvesztett területeket a hónap folyamán nem sikerült visszafoglalni. A 20. könnyűadosztály és az 1. tábori páncélosadosztály harccsoportjai bevoná-

sával megindított augusztus 10-ei egyetlen nagyobb szabású vállalkozás az időközben jól megerősített Sztorozsevoje község szegélyénél tovább nem jutott előre. Az uriv–sztorozsevojei térségben bevetett 7. könnyűhadosztály augusztus 9-ig megállapított személyi vesztesége elérte a 4000 főt. Ebből 2700 főt láttak el az egészségügyi intézetek, 800 fő halt hősi halált, és 500 fő került fogságba.²⁵

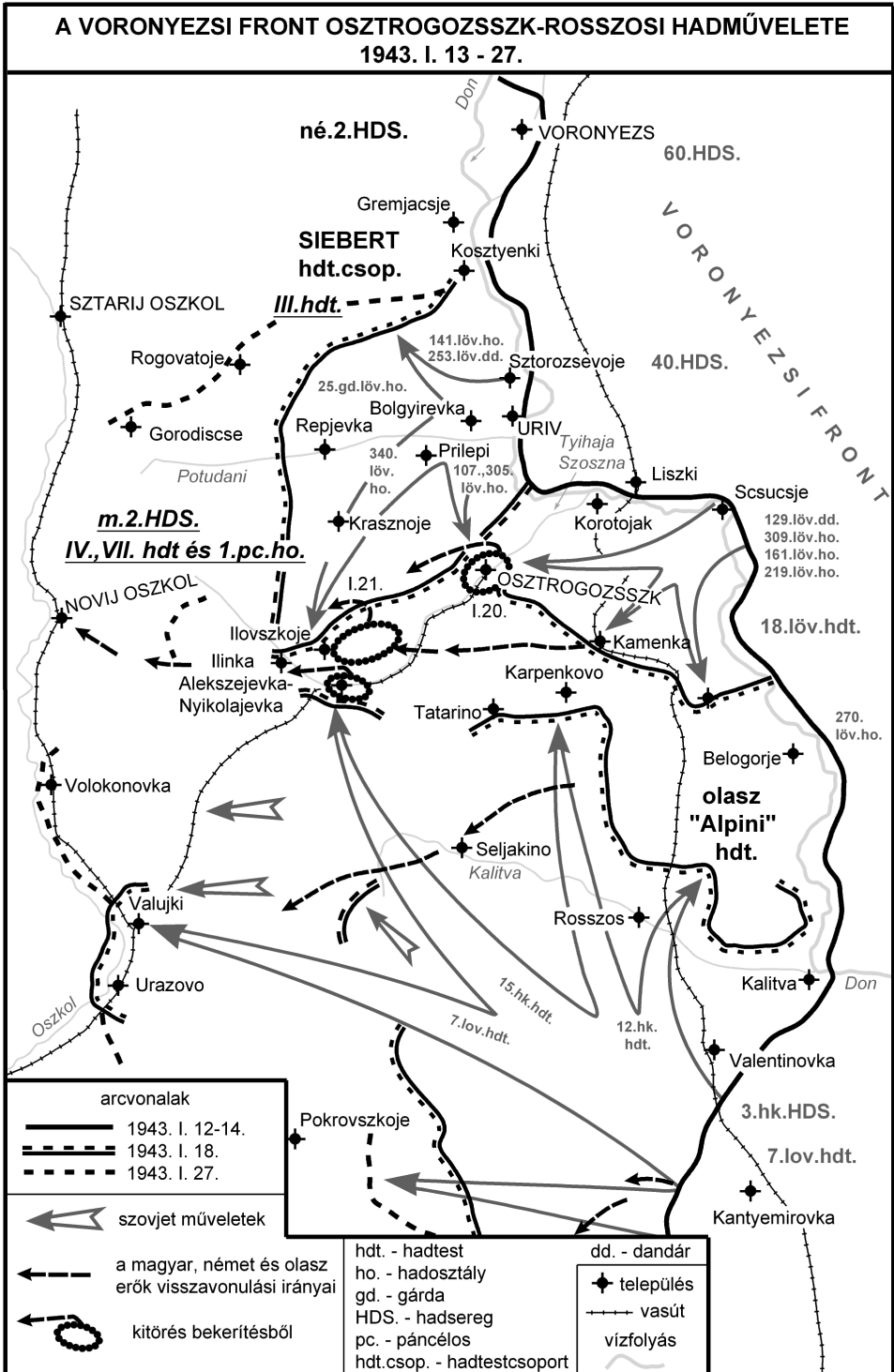
Augusztus 6-án a szovjet 174. lövészhadosztály részei Korotojak környékén is átkeltek a Donon, és áttörték a 10. könnyűhadosztály állásait. Az esti órákban Korotojak és az északabbra fekvő Averino területén már egy-egy zászlóalj erejű ellenséges harccsoport támadott. Ekkor még csak egy szűk hídfő és Korotojak nagyobbik része került birtokukba.

Az ellenség hídfőiben számos átcsoportosítás történt. A szovjet 6. hadsereg-parancsnokság által hídfőképzésre kijelölt területek közül az uriv–sztorozsevojei, illetve a Korotojak környéki egy-egy magasabban fekvő fennsík volt. A Potudany folyó mocsaras völgye választotta el ezeket egymástól. A 2. hadsereg-parancsnokság felismerte a hídfőkben rejlő veszélyeket, de nem rendelkezett elegendő erővel ahhoz, hogy egyszerre és hasonló méretben támadást indítson a folyó jobb partján befészkelte összes ellenséges alakulat megsemmisítésére. Az 1. tábori páncéloshadosztályt – mint egyetlen átütő erővel rendelkező seregtestet – semmiképpen sem akarta megosztani és részenként bevetni. A szemben álló szovjet 6. hadsereg sikeresen kihasználta ezt a helyzetet.²⁶

A 2. hadsereg alakulatai az uriv–sztorozsevojei ellenséges hídfőállás felszámolása érdekében egy, a Korotojaknál átkelt szovjet csapatok visszavetése céljából pedig kettő szervezett támadást indítottak augusztus folyamán. A vállalkozások – dacára a súlyos véráldozatoknak – átmeneti sikerek után javarészt eredménytelenek maradtak. A 2. hadsereg-parancsnokság nagy-szabású ellenséges célokat sejtve nem takarékoskodott seregtestei erejével a szovjet csapatok mielőbbi visszavetése érdekében. Ezen megállapítás leginkább a korotojaki hídfő birtokbavételére utasított 12. könnyűhadosztály augusztus 7-i támadására illett, mivel e seregtestet hathetes gyalogmenetet követően menetből, nyílt terepen vetették harcba a Don menti település házaiba befészkelte ellenséges csapatok ellen. Az 1. tábori páncéloshadosztály által támogatott vállalkozás jelentősebb eredményeket nem hozott, ráadásul a hídfőben fokozatosan megerősödött ellenség nyomására augusztus 11-ére nemcsak Korotojakot, hanem közvetlen környékét is fel kellett adni. A hídfőjükből kitörő 174. lövészhadosztálybeli alakulatok augusztus 13-án közelítették meg legjobban Osztrogozsszk városát. Az augusztus 6. és 20. közötti korotojaki harcok során a 12. könnyűhadosztály állományából 414-en estek el, 1736-an sebesültek meg, és 436 fő volt az eltűntek száma.²⁷

A két nagyobb hídfő felszámolása érdekében vívott eredménytelen harcokon kívül augusztus 8-ától a scsucsjeperejszjai Don-kanyarban is jelentős szovjet hídfőképzési tevékenység vette kezdetét. A 19. könnyűhadosztály 13/III. zászlóalja által kevés erővel megszállt Perejszaja és a tőle 2 kilométerre északra fekvő Scsucsjeperejszja községek háromnapos harc folytán kerültek az ellenség kezére, s a hónap végére az említett települések környéki magaslatokat is egyre inkább a szovjet csapatok ellenőrizték. A miskolci seregtest 204 hősi halottat, 361 eltűntet és 940 sebesültet veszített az augusztus 7. és 13. közötti harcokban. Nagyobb erővel megindított vállalkozást ezen ellen-

séges hídfő felszámolása érdekében nem hajtottak végre, mindössze a 19. könnyűhadosztály egyes csapattestjeinek kudarcba fulladt augusztus 30-i

támadása érdemel említést. A magyar arcvonal ezen szakaszán roppant előnytelen védelmi viszonyok alakultak ki, mivel a magyar védőkörlet a magasabban fekvő és szinte felderíthetetlen ellenséges állásokból maximálisan betekinthető volt.

A német felettes parancsnokság tapasztalva azt, hogy a magyar hadsereg az arcvonalába beékelődött ellenséges hídfőállásokat saját erőből nem képes felszámolni, augusztus 29-én az alakulat nélküli német XXIV. páncéloshadtest-parancsnokságot bízta meg a 2. hadsereg védővonalán tevékenykedő és a hídfőcsatákban érintett magyar és német seregtestek vezetésével. A Freiherr von Langermann-Erlencamp páncélos tábornok²⁸ által irányított parancsnokság azt a konkrét feladatot kapta, hogy a Tyihaja Szoszna folyó és Sztorozsevoje között vegye át a védelem irányítását, majd alárendelt seregtesteivel indítson összefogott támadást első ütemben a korotojaki, második ütemben pedig az uriv–sztorozsevojei szovjet hídfőállás birtokbavétele érdekében. A Korotojajknál részeivel már harcba bocsátkozott 336. gyaloghadosztályon és számos tüzerosztályon kívül augusztus közepétől mint újabb német sereget a 168. gyaloghadosztály is a magyar arcvonal mögött helyezkedett el. „A 12. könnyűhadosztály négy küzdő zászlóaljából kettő Korotojak déli és délkeleti részében bent van. Kettő zászlóalj Korotojak délkeleti vasútterületén. Az ellentmondó részletjelentések miatt a városban küzdők helyzetét pontosan nem lehet megállapítani. [...] Az ellenség helyenként igen szívesen védekezik. A délután folyamán erős repülőkötelékek, 10–12 is egyszerre bombázták a küzdőket. Korotojak erős tűzérési és aknavetőtűz alatt áll keleti és északi irányból. A város délkeleti része sok helyen lángokban áll. Saját vadászvédelem különösen a délután folyamán igen gyengének bizonyult a nagy túlerővel szemben” – olvasható a 2. hadsereg hadinaplójából.²⁹ A két hónapig tartó Don menti hídfőcsaták kétségkívül legnagyobb sikerét a korotojaki ellenséges hídfő teljes felszámolása jelentette. A német 336. gyaloghadosztály csapatai három napig tartó kemény küzdelemben bunkerről bunkerra előrehaladva, szeptember 3-án este vették birtokukba a Don hídjától délnyugatra elterülő jól megerősített két templomdombot, melyek a szovjet védelem legfőbb támpillérei voltak.

A minden eddiginél nagyobb méretű harmadik uriv–sztorozsevojei hídfőcsata lefolytatásának alap gondolata az volt, hogy a főerő Sztorozsevoje elfoglalása után északról déli irányba támadva a Don mentén átkarolja, majd megsemmisíti a hídfőt megszálló szovjet csapatokat. A fő támadást végrehajtó csoportot a magyar 1. tábori páncélos- és a 20. könnyűhadosztály, illetve a német 168. gyaloghadosztály alkotta, Uriv, valamint az attól északra fekvő magaslatok elfoglalására pedig a 7. és a 13. könnyűhadosztály részei indították támadást. A szeptember 9. és 16. között lefolytatott nagyszabású ütközet Sztorozsevoje és néhány környékbeli magaslat elfoglalását eredményezte. Ezen csata személyi veszteségei messze felülmúlták a korábbiakat. Szeptember 9. és 13. között magyar részről 1237-en haltak hősi halált, 6163-an sebesültek meg, s 614-en tűntek el, német viszonylatban 217 fő volt az elesettek száma, 1222 a sebesülteké, s 133 az eltűnteké.³⁰

A 2. hadsereg teljes véres vesztesége (elesett, megsebesült, hadifogságba esett) a Don menti hídfőcsaták alatt 26-27 ezer főre tehető. A tisztikar 20%-a, a legénység 15%-a, a munkaszolgálatosok 6%-a esett ki október 1-jéig. A hadsereget anyagi téren is jelentős veszteségek érték, az 1. tábori páncé-

loshadosztály harckocsijainak száma felére csökkent, a 7. könnyű tüzérezred pedig elvesztette löveganyagának java részét.³¹

A magyar csapatoknak a hídfőcsaták alatt tanúsított helytállását – a korotójaki augusztus 7-ei és a sztorozsevojei augusztus 10-ei jelentős ellenesleges sikereket követő Honvéd Vezérkar főnöki, illetve hadseregparancsnoki bírálatok kivételével – az eredménytelenségek ellenére általában még német részről sem érte lesújtó kritika. Noha a hadsereg harci szelleméről a doni arcvonalon tett szeptemberi szemléje után a Honvéd Vezérkar főnöke is pozitívabb képet festett, szinte valamennyi hadsereg-parancsnoksági tapasztalati jelentés a személyi állomány „bolsevizmus elleni” háborúra való lelki felkészítésének teljes hiányából kiindulva értékelte a csapatok helytállását. A helytállás valódi okait, a túlélésre törekvést és a kötelességteljesítést ekkor még nem emelték ki. A hadsereg legénységi és tartalékos tiszt állományával valóban nehéz volt megértetni a „bolsevizmus közeli veszélyét”, illetve a német nyomás eredményezte kényszerhelyzetet. A szovjet propaganda azonban hatásosan épített a lelkileg amúgy is gyengén felkészített legénység gondolat- és érzelmi világát élénken foglalkoztató dolgokra. A felváltás elmaradása, az otthonmaradottak bizonytalan helyzete, a honvédség tisztikárának és a legénységének 1938 óta történő aránytalan igénybevétele a terület-visszacsatolások és a hadiszolgálatok folyamán mind-mind szerepeltek az ellenséges propaganda eszköztárában. Bár az átálló fegyvertelenek részére bántatlanságot ígértek, kevés magyar honvéd és munkaszolgálatos választotta a szovjet-orosz hadifogságnak az első világháború alatt, s azt követően elhíresült kegyetlen és embertelen formáját.

Négy hónap állóháború és fronthétköznapiak

■ A német–szovjet arcvonal déli szakasza 1942. szeptember végére teljes egészében megmerevedett. A Kaukázuson túlra, a létfontosságú bakui olajmezőig a német csapatok nem jutottak el, s a kezdeményezés kicsúszott a német hadvezetés kezéből. A doni hídfőcsatákat követően a honvédalakulatok az elért vonalban védelemre rendezkedtek be. Kezdetben remélt gyors felváltásuknak lehetősége – a várható német ellenkezés és újabb követelés miatt – a magyar politikai és katonai vezetésben fel sem merült. A magyar katonai vezetésnek – jóllehet ismerte a 2. hadsereg problémáit – nem volt távlati terve a kialakult helyzet megoldására. Német részről várta a segítséget, és csupán a csapatok minimális mértékű fegyverzeti és felszerelésbeli kiegészítésére, illetve a személyi állomány fokozatos felváltására hajlott. Novemberben 35–36 ezer fős kontingens került ki az arcvonal mögé a harcoló állomány egy részének felváltására. Ezenkívül november és december hónapokban 63 menetszázadot is elindítottak a 2. hadsereg hadművelési területére. A védőállások kiépítése és a hadsereg utánpótlási vonalainak fenntartása céljából a 2. hadsereg-parancsnokság kérésére szeptember 19. és december 31. között további 87 táborig és különleges munkásszázadot szállítottak ki a hadsereg Don menti védőkörletébe. Mindezen létszámadatokot együttvéve a 2. hadsereg hadművelési területen frontszolgálatot teljesített 250 ezer fős állományából csaknem 40 ezren tartoztak a különböző munkásszázadokba.

A 2. hadsereg súlyos helyzete iránt tanúsított látszólagos érzéketlenség nem a magyar politikai és katonai vezetés részvétlenségéből és felületessé-

géből fakadt. A Kállay-kormány új elemekkel bővült bel- és külpolitikai célkitűzései gátolták a Don mentén helytálló hadsereg megsegítését. A magyar kormány legfőbb célkitűzése ugyanis az volt, hogy az egyre feszültebbé váló magyar–román viszonyra, s a bizonytalan külpolitikai helyzetre való tekintettel az országot kivezesse a háborúból. Óriási teherként nehezedett rá a román vezetésnek Észak-Erdély és a Székelyföld visszaszerzésére irányuló, egyre nyíltabban hangoztatott szándéka, s az, hogy Románia 36 seregtestből álló haderejének hátszágban maradt kontingensét – szám szerint 14 hadosztályt – többnyire az erdélyi határok mögött állomásoztatta. A magyar honvédelmi vezetést mindez arra készítette, hogy erőforrásainak nagy részét a háború befejeztével elkerülhetetlennek látszó magyar–román fegyveres konfliktusra – Szombathelyi Ferenc vezérezredes szavaival élve – „saját külön háborúnkra” tartalékolja. Miután a 2. hadsereg jelentősebb megerősítése csak a hátszági honvédségi erők további gyengítésével történhetett volna meg, ennek következményét a magyar katonai vezetés nem vállalhatta. Lényeges elhatározása volt, hogy a honvédséget fejleszti, és az ország határainak védelmére összpontosítja. Véget kívánt vetni a keleti hadszíntérré történő további csapatszállításoknak, azonban 1942 őszen sem tudott kitérni az újabb német követelések elől.

Az őszi és kora téli hónapok alatt a korábbiaknál is súlyosabb megterhelések vártak a Don menti védőállásokban arcvonalszolgálatot ellátó honvédelialakulatokra. Nagyobb szabású ellenséges felderítő vállalkozásokkal ugyan már nem kellett számolni, de a téli védelemre való felkészülés komoly fizikai igénybevételt követelő munkálatait fel kellett gyorsítani, és intenzívebbé kellett tenni. A felettes parancsnokságok kérlelhetetlen szigorral követelték az elérendő legnagyobb teljesítményt. A téli védelemre való felkészülés érdekében ezeken felül rendelkezések születtek a téli szállások elkészítéséről, az utánszállítás és a helyi mozgások biztosításáról, illetve az élelmiszerkészletek felhalmozásáról és tartalékolásáról is. Miután az akadályok telepítése, tüzelőállások, futóárkok, lakófedezékek tökéletesítése és a közlekedés – a szovjet csapatok állandó tűzérési és aknavetőtüze, illetve esetenkénti kisebb folyóátkelési vállalkozásai miatt – általában éjjel történt, mindezen feladatok ellátása és a szokatlan munkarend teljesen kimerítette az első vonalban levő gyalogsapattesteket. Munkálataikat nagyban akadályozta a szükséges deszka, fém és egyéb építőanyag, illetve a tuskésdrót és az aknák hiánya, a légénység rövid gyalogsági ásói pedig alkalmatlannak bizonyultak a néhol agyagos s kemény talaj feltörésére. Óriási teljesítményekre lett volna szükségük ahhoz, hogy szeptember közepétől a várt esős, havas időszak beköszönéig mindezen műszaki munkálatok befejezést nyerjenek. A gyalogzászlóaljak – a kisszámú utász-, illetve árkászszázadokkal közösen – ugyanis önmagukban már nem tudták ellátni e számukra létfontosságú feladatokat.

Fronthétköznapoknak általában azok a kisebb-nagyobb időegységek számítottak a harctereken küzdő katonák életében, amikor az öldöklő harcoktól mentesen, inkább saját maguk sorsával törődhetnek, s gondolataikban távoli szeretteiknél lehetnek. Természetesen ezek az órák, napok, hetek, esetleg hónapok is mozgalmasan teltek el, hiszen az ellenséges vonalak állandó figyélése, a védőállások tökéletesítése, fegyverek karbantartása, fogolyszerző és felderítő vállalkozások vagy esetleges utó kiképzések mind-mind velejárói voltak a harctéri szolgálatnak.

A 2. hadsereg alakulatainak esetében a fronthétköznapi időszak akkor köszöntött be, amikor az 1942 júliusa és szeptembere közötti Don menti hídfőcsaták után négy hónapig viszonylag nyugodt körülmények között folyamatos védelmet láttak el. Csakhogy a nagy kiterjedésű védőkörletek biztosítása, műszaki megerősítése és a szolgálat ellátása a még harcoktól mentes viszonyok közepette is nehéz feladatot jelentett. Miután a 2. hadsereg alakulatai hosszan elnyúló védőkörleteiket a rendelkezésre álló erővel és tűzgépekkel mélylési tagozódás és számottevő tartalék képzése nélkül támpontszerűen szállhatták meg, arcvonalból történő kivonásukra, pihentetésükre csak részlegesen és rövid ideig adódott lehetőség. Ebben még az első világháborús véres isonzói és piavei állásharcok monarchiabeli csapattesteitől is különböztek, hiszen azok három-négy hónapos első vonalbeli szolgálat után tartalékviszonyba kerülhettek, amelyet pihenésre, tisztálkodásra és az átélt borzalmak kiheverésére használhattak fel. A szinte megszakítás nélküli, nehéz és terhes Don menti úgynevezett árokszolgálat nemcsak testileg, hanem lelkiileg is kimerítette a honvédeket, a front mögötti szükséges tartalékok hiánya pedig mind a tisztekben, mind a legénységben egyaránt a gyengeség és az ebből adódó kiszolgáltatottság, bizonytalanság érzetét keltették.

A harcoktól mentes fronthétköznapi idején a 2. hadsereg állományát távol lévő szeretteik sorsán kívül leginkább a felváltásuk foglalkoztatta. Becsapottnak és kiszolgáltatottnak érezték magukat, hogy a téli hónapokban is az arcvonalban maradnak, és a hadsereg leromlott fegyverzeti és felszerelési állapotán, az utánszállítás katasztrófális helyzetén a hazai politikai és katonai vezetés a szükséges mértékben nem tud javítani. A honvédség propagandaszerveinek a „bolsevizmus közeli veszélyére” építő felhívásai hiábavaló és eredménytelen kísérleteknek bizonyultak a legénységi és tartalékos tiszt állomány körében.

A hiányos és elégtelen élelmezés is örökké visszatérő probléma volt a legénységnek. A csapatoknak a Donhoz történő felvonulásuk alatt német élelmezésre kellett áttérniük. A magyaros ételekhez szokott honvédek keserűen vették tudomásul, hogy a magyar csapatok élelmezéséről a hadszíntéren – a megszállt ukrán területen felhalmozott saját készleteiből – a német hadsereg fog gondoskodni. Ezen megállapodásban vállalt kötelezettségüket a németek a saját normaadagolásuk szerint teljesítették. Műméz, kondenzált tej, sajt, margarin, pudingpor, cukor, csokoládé és számtalan konzerv váltotta fel az ízes és tartalmas ételeket. Az első vonalban szolgálatot teljesítő honvédek többnyire naponta egyszer kaptak meleg ételt, este rendszerint hideg étellel kellett beérniük. A csapatok élelmiszer-szükségleteinek kiegészítése a gyakorlatban javarészt a helyszíni beszerzésekre, esetenként a helyi lakossággal való csereüzletekre korlátozódott, s csak kisebb részét tették ki a hadművelleti terület gazdasági kiaknázását végző német szervek általi juttatásai. 1942 késő ősztől azonban ezen lehetőségek is megszűntek.

Az arcvonaliszolgálatot teljesítő alakulatok állománya a harcoktól mentes időszak túlnyomó részében a védőállások kiépítésének és tökéletesítésének nehéz fizikai munkálatait végezte. Az őszi és kora téli hónapokban a korábbiaknál is súlyosabb megterhelések vártak rájuk. Nagyobb szabású ellenséges felderítő vállalkozásokkal ugyan nem kellett számolni, de a téli védelemre való felkészülés komoly fizikai igénybevételt követelő munkálatait fel kellett gyorsítani és intenzívebbé kellett tenni. A hadosztály-, illetve ezredparancs-

noksági rendelkezések hangsúlyozták, hogy a hideg idő bekövetkeztéig minden ember fűthető és minden ló zárt elhelyezésben legyen, s az anyag oly módon legyen tárolva, hogy a tél folyamán tönkre ne menjen. A csapatoknak saját maguknak kellett biztosítaniuk a téli szállások elkészítéséhez szükséges anyagot fakitermeléssel vagy szükség esetén épületek faanyagának kibontásával. A védőállások fűtésére rajkályhák kiutalását ígérték a parancsnokságok. A szükséges műszaki és erősítési munkálatok mielőbbi befejezésével sietni kellett, hiszen erőfeszítésük a télies időjárási viszonyok közepette már komoly nehézségekbe ütköztek.

A magyar honvédeket jelentős mértékben megviselte az egyhangú és cseppet sem veszélytelen Don menti árokszolgálat. Az arcvonal fedezékében, bunkereiben tartózkodó frontkatonák számos betegségben szenvedtek. A jelentősebb harcoktól mentes őszi és téli hónapok alatt a 12. könnyűhadosztály 23 tisztje és 1141 főnyi legénysége betegedett meg, 80%-a pedig már nem tért vissza alakulatához. A leggyakoribb betegség a heveny bélhurut, bakanyelven ukránka volt. A két-három napig tartó magas lázzal, hasmenéssel és legyengüléssel együtt járó kellemetlen betegség a nem kielégítő elhelyezési és higiéniai viszonyok, illetve a rossz és esetenként fertőzött ivóvíz miatt tömegesen fordult elő a keleti hadszíntéren. A rosszulletek az eszméletvesztésig is fokozódhattak, kellő folyadékbevitel híján pedig a kiszáradás veszélye is fenyegette a honvédeket. Több alakulatnál tetvesedés és kiütéses tífusz is előfordult. A szokatlan hideg, a zsúfoltság és a tisztálkodási nehézségek meglehetősen kedveztek e fertőző betegségnek. A légy, a poloska, az egér, de különösen a kiütéses tífusz kórokozóját hordozó ruhatetű elszaporodása ellen szinte lehetetlen volt bármit is tenni.³²

Az őszi kezdetétől tömegesen jelentkeztek a honvédek, akik a nap legnagyobb részét nedves, nyirkos árokban töltötték, és pihenőjük alatt is földbe épített óvóhelyeken voltak kénytelenek tartózkodni. Bányadtak, fáradtak, étvágytalanok voltak, lázuk fokozatosan megemelkedett, izom- és derékfájdalmakra, illetve mellkasi szúrásra panaszkodtak. Megállapítást nyert, hogy egy két hétig tartó meghűléses betegségről van szó, amelynek kialakulásában a helyi klimatikus viszonyok is közrejátszhattak. Ezen meghűléses betegségeknek számított a vese- és a tüdőgyulladás is.

A 2. hadsereg alakulatainál általában október elejétől mehettek rövid kétéhetes hátországi szabadságra a tiszték és a legénység egyaránt. 1943. január 1-jén például a magyar hadseregből csaknem tízezren tartózkodtak távol a doni hadszíntértől.

A harctéri szolgálatot teljesítő katonák közül sokan vezettek naplót, és feljegyezték bennük a velük történt nem mindennapi fronteseményeket. Mindezek írásba foglalása sokat jelentett a szülőföldjüktől, szeretteiktől messze elszakadt, idegen földön harcoló katonák számára. Egyrészt a gyötrelmeiket, a magukba fojtott érzéseket, indulatokat próbálták mintegy kibeszélni és ezáltal orvosolni, másrészt emlékezetes harctéri élményeiket és a megszállt oroszországi terület közállapotáról, lakosságáról szerzett megfigyeléseiket akarták megosztani környezetükkel.

A karácsony olyan eseménynek számított, amelyről mind a lövészárkokban, mind az arcvonal mögötti harcálláspontokon, mind a vonatkörletekben valamilyen formában igyekeztek megemlékezni a csapatok. Igyekezetük perze nem lehetett problémamentes. Vajon hogyan viselkedik az ellenség? Ho-

gyan lehet a katonáknak megkönnyíteni az otthonról való távollét elviselését a szeretet ünnepén? Az ünnepet megelőző napokban a honvédek nagy izgalommal várták az első levelek és csomagok megérkezését, amelyek részben el is jutottak hozzájuk. Bár a szenteste meghittségét valamennyien másképpen élték át, de az otthonuk és szeretteik utáni vágyakozás és a bizonytalan jövő mindannyiuk gondolataiban jelen volt. A védőállásban lévő honvédek általában egy-egy nagyobb bunkerben összegyűlve, tisztjeik rövid megemlékezését hallgatva csendben ünnepeltek. Az új év beköszöntének napján a kecskeméti 13. könnyűhadosztály arcvonalán egyperces díszzárótűzzel adóztak a hősi halottak emlékének. Mint később fogolyvallomásokból kiderült, ezáltal egy készülődőben levő ellenséges vállalkozást is megakadályoztak.³³

A 2. hadsereg állományának több mint fele, nevezetesen a különféle parancsnokságok, illetve az ellátó, utánszállító, egészségügyi, műszaki és egyéb kiszolgáló alakulatok tagjai, teljesen máshogy élték meg harctéri szolgálatukat. Védőkörleteiket a Don menti arcvonal mögött, egészen az Oszkol folyó vonaláig elhúzódó területen alakították ki. Viszonylag nyugalmas, eseménytelen fronthétköznapijaik, amelyeket esetenként ellenséges légitámadások, illetve kisebb partizán-rajtaütések zavartak meg, merőben másak voltak, mint az állandó veszélyhelyzetekben levő, pihenőnapjaik java részét is óvóhelyeiken töltő bajtársaiké. Élelmezési és ruházati ellátásukban többnyire nem jelentkeztek fennakadások, veszteségeik minimálisak voltak.

A frontszolgálatot teljesítő honvédek és hozzátartozóik közötti kapcsolattartás lehetséges formái rendkívüli jelentőségűnek számítottak. E kapcsolattartás működtetésére és fenntartására leginkább az ún. tábori postai levelezőlapok szolgáltak, melyeknek három fajtája létezett a háborús években. A hadművelleti területről vagy a hadszíntérről többnyire zöld színű lapokon adtak hírt magukról a katonák. Légipostai továbbításra a kék színű tábori levelezőlapokat használták, melyekhez válaszlappal is tartozott, amelyben a címzett is légipostán keresztül küldhette el válaszáát. A rózsaszínű tábori levelezőlapok a harctéri szolgálatot teljesítők tájékoztatására szolgáltak.

A hadiszolgálatukat megkezdő honvédek a tábori postaszolgálat bevezetését követően azonnal igyekeztek hírt adni magukról. Megnyugtató sorokat írtak családtagjaiknak, beszámoltak a háború sújtotta területeken tapasztalt mérhetetlen nyomorúságról, az „orosz paradicsom” furcsaságairól, a szokatlan időjárás körülményekről, s köszönetet mondtak a hozzájuk eljuttatott szeretetsomagokért, érdeklődő levelekért. Leveleiket esetenként a lakóhelyük környéki helyi lapok szerkesztőségébe is elküldték, melyek többnyire közzétették ezen általános érdeklődésre is számot tartó híradásokat. A front és a hátszág közötti efféle kapcsolattartás 1943. január 12-étől, a szovjet hadműveletek megkezdéstől egy hónapig szünetelt. A magyarországi napi- és hetilapok szűkszavúan, meglehetősen késéssel és az engedélyezett információs kereteket sem teljes mértékben kihasználva adtak hírt a 2. hadsereg arcvonalának áttöréséről s a honvédelmi alakulatok sorsáról.³⁴

A védelmi munkálatok fontosságára való tekintettel az őszi hónapoktól mind több – kezdetben a hadsereg hátsó, hadtápkörzeteiben műszaki segédmunkát, útkarbantartási feladatokat ellátó – munkásszázadot rendeltek alá az első vonalban levő seregtesteknek. A tábori és a különleges munkásszázadok általában a közérdekű munkaszolgálatos zászlóaljok, illetve műszaki

vezetési törzsek kötelékében tevékenykedtek a hadműveleti területen. Élelmezésük gyengébb volt a katonák fejadagjainál. A nehéz és megerőltető fizikai munka, az alultápláltság, a hideg és esetenként a 10-15 fős keretlegénység atrocitásai következtében a 2. hadsereg munkaszolgálatosainak zöme az 1942. őszi hónapoktól munkaképtelenné vált, szervezetük legyengült. Hiányos, elvonulásukkor viselt, nyári öltözetük miatt – ahogy többen a honvédek közül is – sok munkaszolgálatos fagyott meg a korán beköszöntő oroszországi tél folyamán. Emellett érvényben volt egy, a 2. hadsereg-parancsnokság 1/b. (kémelhárító, felderítő) osztálya által szeptember végén kiadott rendelkezés, amely a munkásszázadoknál történt szökések esetén a tábori bíróságokat tizedelés alkalmazására hatalmazta fel. A 105/11. tábori munkásszázadnál két ízben folyamodtak ezen kegyetlen büntetéshez. A korabeli veszteség-nyilvántartási kimutatások szerint december 31-ig 1796 munkaszolgálatos halt meg, 236 tűnt el, és 46-an estek hadifogságba.³⁵

A tervezett személyi pótlások és a felváltó alakulatok a 2. hadsereg személyi állományának fokozatos felváltása céljából november elejétől kerültek ki a hadműveleti területre. Az első lépcsőben 3 ezredparancsnokságot és 12 zászlóaljat szándékoztak felváltani hátországi csapatokkal. A hátországból útnak indított felváltó és menetalakulatok minimális egyéni fegyverzettel kerültek kiszállításra. Kirakási körzetüktől 40–50 kilométert kellett megtenniük az arcvonal mögötti kiképzőtáborokig. A központi utasítás az volt, hogy a fegyvereket és a téli felszerelést majd a leváltandó alakulatoktól fogják átvenni. A szovjet hadművelet kezdetekor így fordulhatott elő, hogy a felváltás előtt a felváltó, a felváltás után pedig a leváltott alakulatok csupán puskával rendelkeztek.³⁶

A november 19-én Sztálingrádnál elindított szovjet offenzíva december közepéig délről észak felé haladva egymás után tördelte le a német és a vele szövetséges hadseregek védelmi körzeteinek pillérjeit. December 17-én elérte a magyar 2. hadsereggel szomszédos olasz 8. hadsereg arcvonalát. A Délnyugati Front ezen hadműveletében részt vett a szovjet 6. hadsereg is, amely korábban a 2. hadsereg Don menti arcvonalával szemben védekezett. A 2. hadsereg-parancsnokság az olasz 8. hadseregnél bekövetkezett szovjet áttörés után már határozottan sürgette, hogy az általa kért fegyverzet, felszerelés és német csapaterősítés még a várt szovjet támadás előtt érkezzen ki arcvonalára.

A magyar segélykérésekre is reagálva, de leginkább a szomszédos olasz hadsereg részeinél elért szovjet sikerek hatására a német hadvezetés egy hadtestnyi köteléket csoportosított 1943. január 2-ától a 2. hadsereg védelmi vonala mögött. Ez Cramer vezérőrnagy³⁷ vezetésével szerveződött, s magába foglalta a német 26. gyaloghadosztályt, a német 168. gyaloghadosztály háromnegyed részét, a szintén német 700. páncélos köteléket és a 190. rohamlövegosztályt, valamint a magyar 1. tábori páncélosadosztályt. Feladatát abban határozták meg, úgy csoportosuljon, hogy az áttört erőkkel szemben támadni tudjon. A 2. hadsereg-parancsnokságon ekkor még nem tudhatták, hogy a felettes német B hadseregcsoport légvonalban 700 kilométer széles szakaszán ez az egyetlen – ki nem nevezett – tartalék erő. De azt sem sejtették, hogy ezzel a hadtesttel a hadsereg legváltásosabb helyzetében sem Jány vezérezredes, sem közvetlen előljárója, Weichs vezérezredes sem rendelkezhet szabadon. Alakulatai végül 50-100 kilométerrel az arcvonal mögött úgy

helyezkedtek el, hogy a magyar védelmi vonal áttörését követő azonnali beavatkozásuk – ha el is rendelték volna – a télies útviszonyok miatt szóba sem jöhetett.

Védőállásaikat, óvóhelyeiket és futóárkaikat – egy-két kisebb arcvonalszakasz kivételével – nem tudták kellőképpen megerősíteni és berendezni a 2. hadsereg alakulatai. Bár váltóállások és az arcvonal mögötti reteszállások kiépítését is tervezték, ezek tökéletesítésére a hamar beköszöntött őszi csapadékos időjárás miatt már nem kerülhetett sor. Az 1943. januári szovjet offenzíva alatt többek között ezért kellett görcsösen ragaszkodniuk első vonalaik megtartásához, s visszavonulásuk a hátsó védőállások hiánya miatt ezért járt olyan nagy veszteségekkel. A csapatok erőállapota a téli hónapokra meglehetősen leromlott, ugyanis a keleti hadszíntér katasztrofális szállítási nehézségei, illetve szállítóeszközhiány miatt a hadsereg ételmezési és ruházati ellátása már alig működött. Számos téli ruházattal és élelmiszerral teli, arcvonal mögötti központi raktár készlete maradt kiosztatlanul. Jány Gusztáv vezéreztetés alatt volt azzal, hogy hadserege komolyabb összecsapást már nem tud kivédeni. Felváltását kérte, Horthy azonban ehhez nem járult hozzá. Az 1943. januári szovjet támadás időpontjában több tízezer teljesen fegyvertelen és rosszul kiképzett honvéd tartózkodott a hadseregnél.

A télies időjárási viszonyok beköszöntével a lovas és az utánszállítást végző alakulatoknak mindinkább meg kellett válni lóállományuktól, hiszen a szálás takarmány és a lótáp hiány miatt legyengült négy lábú társakra az arcvonal közelében a biztos pusztulás várt. A 2. hadsereg közel 60 000-es lóállomány csaknem 80%-át az arcvonaltól 100-150 kilométerrel távolabb létesített ún. „lóüdültető állomásokra” irányították, ezzel a hadsereg „mozgékonyasága” a nullára csökkent. A hadtest-, illetve hadosztályközvetlen huszárszázadok állománya – a kerékpáros zászlóaljakéhoz hasonlóan – a november végétől megalakuló sialakulatok állományát képezte. Ezen alakulatok zászlóalj és század kötelékben szerveződtek, felszerelésük a németektől kapott és saját erőből rögtönzött anyagokból állt.

Az 1943. januári szovjet hadművelet előtti hetekben a csapatok erőállapotának fokozatos romlásáról, az elhasználódott felszerelésről, ruházatról egyre aggasztóbb jelentések érkeztek be a hadsereg-parancsnokságra. A katonák körében tapasztalt nyomott hangulatról, a félelemérzetről Koppányi Sebestyén főhadnagy, a 4. gyalogezred-parancsnokság segédtisztje visszaemlékezésében az alábbiakat írta: „A mindennapok kérdése lett, hogy támadnak-e az oroszok, és ha igen, mikor? A parancsok egyre-másra érkeztek. Megerősíteni az állásokat, felkészülni egy esetleges szovjet támadás visszaverésére. De hogyan? A védőállásokban fázó, didergő katonák bújtak össze, s legtöbbször a benukt fásultság, a céltalanság félelme lett úrrá. A félelem elhatalmasodott, az ezred segélyhelyen egy-másra jelentkeztek a katonák, hogy légnyomást kaptak – közben egyetlen tüzérségi vagy aknagránát sem robbant. Csend volt, vészterhes csend.”³⁸

■ JEGYZETEK

1. Wilhelm Keitel (1882–1946) tábornagy. 1938. április 4-étől a német véderő-főparancsnokság főnöke, 1945. április 28-án birodalmi hadügyminiszter is. Háborús bűnösneként 1946. október 16-án kivégezték.

2. Belvárosi Levéltár (a továbbiakban: BL) 1. a. Nb. 293/1946. Szálasi Ferenc népbírósági pere. 7. doboz.

3. Walter Görlitz: *Generaldelelmarschall Keitel. Verbrecher oder Offizier?* Göttingen, 1961. 281.
4. Hadtörténelmi Levéltár, Központi Irattár (a továbbiakban: HL HM), Béke-előkészítő csoport és a párizsi konferencián részt vevő katonai bizottság anyaga. 3. doboz. A/II/1./ 215. bbk. Vk. 1845. Bajnóczy József vezérezredes vallomása.
5. HL HM Eln. 6. k. oszt. 1942/48819. és 1942/66573.
6. HL HM Hadrendi táblázatok gyűjtője HM Eln. 1. a. oszt. 1942/4200; HL 2. hadsereg iratai. 4. doboz. 2. hadsereg-parancsnokság hadinaplója, sz. n. iratok.
7. A vonatoszlopokba foglalt személy- vagy anyagszállításra létrehozott szervezet. Magába foglalta az ahhoz rendszeresített fogatolt vagy gépi szállítóeszközöket, málhás állatokat, vágóállatokat, valamint a hozzá tartozó személyzetet. Berger Károly: *A vezetés kézikönyve*. 1936. 277.
8. Szabó Péter – Számvéber Norbert: *A keleti hadszíntér és Magyarország, 1941–1943*. Második, bővített kiadás. Püldo Kiadó, Bp., 2003. 122–123.
9. HL 2. hadsereg iratai. 4. doboz. 2. hadsereg-parancsnokság hadinaplója, sz. n. iratok.
10. HL 2. hadsereg iratai. 4. doboz. 2. hadsereg-parancsnokság hadinaplója, sz. n. iratok.
11. A hadtápalakulatok hivatása elsődlegesen a hadműveleti terület közigazgatási feladatainak ellátása volt. Berger Károly: i. m. 352.
12. Hadtörténelmi Levéltár, Vezérkari Főnökség (a továbbiakban: HL VKF), Eln. 1942/4329, HM Eln. 1. b. oszt. 1942./262812. A mozgósított tábori és honi munkásszázadoknál tényleges szolgálatot teljesítő zsidó származásúak létszáma 1942 júniusában 24 375 fő volt. HL. HM Eln. 6. k. oszt. 1942/48481.
13. Szabó–Számvéber: i. m. 115.
14. HL HM Hadrendi táblázatok gyűjtője HM Eln. 1. a. oszt. 1942/4000.; HL 2. hadsereg iratai. 4. doboz. 2. hadsereg-parancsnokság hadinaplója, sz. n. iratok.
15. Jány Gusztáv (1883–1947) altábornagy. 1928 és 1931 között a Ludovika Akadémia I. főcsoportjának parancsnoka volt. 1942. április és 1943. május között a 2. hadsereg parancsnokaként vett részt a Don menti hadműveletekben. Nyugdíjazása után visszavonultan élt. November végén Németországban telepedett le. 1946 októberében önként tért vissza Magyarországra, ahol a Népbíróság háborús bűnősként halálra ítélte és kivégezték. 1993-ban rehabilitálták.
16. CAMO Centralnij Arhiv Minisztjersztva Oboroni Rosszjszkoj Fegyercszi / Orosz Védelmi Minisztérium Katonai Irattára / Podolszk / φ: 395, on: 9136, д:1048, л: 1. A 40. hadsereg lövész magasabb egységeinek személyi veszteségei. 1943. január 25–30. között
17. Dr. Viczián Antal: *Meghaltak a Donnál. (Sebészként a háborúban)*. (Szombathely) 1989. 103–104.
18. HL 2. hadsereg iratai. 7. doboz. 2. hadsereg-parancsnokság hadinaplója, sz. n. iratok.
19. HL 2. hadsereg iratai. 6. doboz. 511. számú naplómelléklet. Jány Gusztáv vezérezredes azt jelentette a Honvéd Vezérkar főnökének, hogy „a Don nem Duna, helyenként 60 m széles, partján embermagasságú sás és cserjék – például anyag, fedőlemez – sem állt rendelkezésre”.
20. HL 2. hadsereg iratai. 28. doboz. Tájékoztató a VII. hadtest anyagi helyzetéről, 1942. 12. 31-ig. 10–11.
21. Hadtörténelmi Levéltár Tanulmánygyűjtemény (a továbbiakban: HL TGY) 3745. 9. Füzessi József: *...ahogy én éltem meg a Don-kanyari pokoljárás*. Emlékirat 1942. április 24. és 1943. július 7. között a Don-kanyarban töltött „katonai edzőtáborozásomról” napló feljegyzéseim és emlékezetem alapján.
22. HL TGY 4364. 2–3.
23. Alekszej Petrovic Gyikan: *Gvarjejcü dvacaty pjatoj*. Moszkva, 1984. 20–21.
24. Uo.
25. HL 2. hadsereg iratai. 6. doboz. 2. hadsereg-parancsnokság hadinaplója, 433. számú naplómelléklet. A 7. könnyűhadosztály kezdettől 1942. augusztus 9-éig keletkezett nagyarányú veszteségeit a korabeli veszteség-nyitvántartási dokumentumok nem támasztják alá.
26. CAMO Centralnij Arhiv Minisztjersztva Oboroni Rosszjszkoj Fegyercszi / Orosz Védelmi Minisztérium Katonai Irattára / Podolszk / φ: 203, on: 2843, л: 508, л: 1.
27. HL 2. hadsereg iratai. 6. doboz. 2. hadsereg-parancsnokság hadinaplója, 666. számú naplómelléklet.
28. Willibald Freiherr von Langermann und Erlencamp (Karlsruhe, 1890. márc. 29. – Sztorozsevoje, Szovjetunió) altábornagy. 1942. aug. 29. és okt. 3. között a német páncélos csapat tábornoka volt. Segédtitjével, illetve Nagy Géza és Mike József ezredesekkel együtt aknát látta érte.
29. HL 2. hadsereg iratai. 6. doboz. 2. hadsereg-parancsnokság hadinaplója, 405. számú naplómelléklet.
30. HL 2. hadsereg iratai. 7. doboz. 2. hadsereg-parancsnokság hadinaplója, 887. számú naplómelléklet.

31. HL VKF Eln. 1. oszt. 1942. 19., sz. n. irat. A m. kir. Honvéd Vezérkar főnökének „Előadása” a Legfelső Honvédelmi Tanács 1942. okt. 5-i ülésén. I. rész. Veszteségek 13-14. o.; HL VKF Eln. 1. a, sz. n. iratok, NHJ 1942. aug. 19.; 37. számú hadijelentés (Tábori Újság, 1943. jan. 13.) szerint a megbetegedettek kivételével 4669 hősi halott, 20575 sebesült és 2619 eltűnt volt a 2. hadsereg vesztesége 1942. dec. 31-ig.
32. Bak Mihály: *Orvosok-sebesültek. Kórházvonaton a Dontól Dániáig.* Bp., 1987. 33–34.
33. Babucs Zoltán – Maruzs Roland – Szabó Péter: „Légy győzelmek tanúja...” *A kecskeméti magyar királyi „Zrínyi Miklós” 7. honvéd gyalogezred a második világháborúban.* Nagykovácsi, 2008. 68.
34. Kecskeméti Közlöny 1942. augusztus 8. 3.; Új Fehérvár, 1942. augusztus 26. 4.
35. Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára Nb. 987/1945, illetve Sz. M. B. 5808/1950. (Veszprémy Dezső és társai népbíróági pere.)
36. Honvédelmi Minisztérium békeelőkészítő csoport és a párizsi konferencián részt vevő katonai bizottság anyaga, M. kir. Honvéd Vezérkar főnöke 1. a. osztály (a honvédség háborús felkészítése, hadműveleti ügye) osztály iratai, sz. n. iratok, napi jelentések.
37. Hans Cramer (Minden /Németország/, 1896. júl. 13. – Minden, /Németország/ 1968. okt. 28.) vezérőrnagy. 1943. jan. 1. és febr. 22. között a magyar 2. hadsereg hadműveleti területén két német gyaloghadosztályból, egy páncéloskötelékből, egy rohamlővegosztályból, valamint a magyar 1. tábori páncélosadosztályból alakulat meg.
38. HL TGY. 3115.; Koppányi Sebestyén: *Visszaemlékezésem... A 4. honvéd gyalogezred harctérre vonulása és tragédiája.* 65.

